

Pravlast Indie

Že je pravlastí Romů Indie, je dnes již mnohými výzkumy potvrzeno, i když není jasně určeno, který z regionů. O historii jejich předků na indickém kontinentu, jejich společenském a eventuálním mocenském postavení nemáme bohužel jednoznačné zprávy. Musíme se proto opět pohybovat v oblasti hypotéz podporovaných především lingvistickými výzkumy.

Za předky dnešních Romů jsou považovány dómské skupiny. Nejedná se o příslušníky jednoho etnika, ale zahrnují příbuzné kasty ze značně rozsáhlé indické oblasti. Označení Dómové je spojováno nejčastěji s hudebníky a tanečníky, dómské skupiny se dále věnovaly a dodnes věnují košíkářství, kovářství, loutkoherectví či cvičení zvířem. Dom je novindické kastovní jméno vycházející ze staršího sanskrtského domba. Současný indolog M. Beníšek předpokládá, že dómbové patřili k původnímu nedrávidskému obyvatelstvu Indie mundského původu, které částečně podlehl indoárijské asimilaci a částečně se před ní uchýlilo do nepřístupných oblastí. O dómbech najdeme první zmínky v astrologickém díle Velká sbírka autora Varáhámihiry z 6. století. Podle něj byli dómbové již nedílnou součástí kastovní společnosti.

Historikové předpokládají, že kultura předků Romů mohla být na velmi vysoké úrovni. Původní indické obyvatelstvo si podmanily indiárijské nájezdné kmeny, kulturně méně vyspělé, ale velmi zdatné v boji. Některé kulturní a technické vymoženosti původního obyvatelstva dobyvatelé převzali. Aby si zajistili vlastní vedoucí úlohu ve společnosti, zavedli systém, který je do dnešního dne známý jako tzv. kastovní. Mnohé kmeny se pokoušely asimilačním indoárijským tlakům odolávat, dostaly se tím ale na nízké sociální postavení v rámci kastovní společnosti.

Odchod z Indie

Stejně tak, jako není možné jednoznačně určit původní sociální pozici a roli proromských skupin na indickém kontinentu, nemůžeme ani přesně určit důvod, proč se někteří jejich členové dali do pohybu směrem na sever a poté na západ. Ani doba a eventuální vlny odchodu nejsou jednoznačné.

Společnost rozdělená na kasty měla za následek monoprofesní zaměření proromských skupin. Tyto skupiny se živily projížděním určitého regionu a nabízením svých služeb nebo výrobků. Se zvyšujícím se počtem osob v jednotlivých generacích docházelo pochopitelně k nárůstu konkurence a stále nižší možnosti uživit se daným

řemeslem či způsobem obživy v ohraničené oblasti. Části obyvatelstva nezbývalo tedy nic jiného, než překročit dosavadní hranice působnosti a pokusit se uživit za nimi. Jednou z možných hypotéz odchodu některých protoromských skupin z indického území je tedy důvod ekonomický.

Jako další důvod, proč se protoromské skupiny rozhodly pro odchod, jsou uváděna značně svazující a přísná pravidla kastovního systému. Tyto skupiny byly s největší pravděpodobností postaveny na nejnižší příčce kastovního systému, a proto se snažily z nevyhovujícího uspořádání uniknout. Bez zajímavosti jistě nezůstává, že právě pozůstatky principu nepřekročitelnosti a neslučitelnosti kast lze v rámci romského etnika sledovat do dnešní doby.

E. Horváthová uvádí podobně jako J. Horváthová o několik desetiletí později jako další z možných důvodů odchodu vpády cizích bojovníků na indické území a neustálé vzájemné boje. Vzhledem k nízkému sociálnímu postavení a tedy i pravděpodobné materiální chudobě protoromských skupin je však možné předpokládat, že se nestávaly terčem podobných nájezdů nijak často. Jejich možnost pohybovat se na určitém území a nsvázanost s půdou jim zároveň mohla umožňovat se přímému kontaktu s agresory vyhnout. Válečné konflikty tak jistě nebyly jediným důvodem odchodu.

Do dnešní doby není ani jedna z nastíněných možností považována za jednoznačně prokazatelnou nebo vyvratitelnou. Za nejpravděpodobnější důvody k posunu a odchodu protoromských skupin pokládám stále se zhoršující podmínky k obživě podpořené svazujícím a nepřekročitelným kastovním systémem.

Stejně jako důvod odchodu není vyjasněna ani doba odchodu protoromských skupin z indického subkontinentu. Do dnešního dne v podstatě neexistují historické ani archeologické prameny, které by pomohly vyřešit, kdy jednotlivé skupiny odcházely a zda se jednalo o odchod jednorázový či v časově oddělených vlnách, dobrovolný či pod vnějším nátlakem. Od počátku 20. století do současnosti postupně vznikaly nejrůznější teorie podložené především lingvistickým badáním.

Pravděpodobnost více od sebe oddělených exodů podpořil v 1. polovině 20. století svými zjištěními o rozdílech mezi dialektem arménských Lomů a evropských Romů i orientalista V. Lesný. Také český historik C. Nečas se v 90. letech 20. století přiklání k dnes již překonané teorii, že předkové Romů odcházeli z Indie v několika proudech různých velikostí, které byly časově od sebe dost vzdálené a probíhaly v době od 3. – 5. do 9. – 10. století. Podle C. Nečase se hlavní proud protoromských skupin následně po pobytu v Perské říši (bez přesnější datace) rozdělil na tři jazykové větve určené změnou, respektive

zachováním prvního písmene v autonymu Dom – arménskou, evropskou a syrskou. Další zastávkou na pouti se stala pro protoromské kmeny Arménie. Na základě srovnávací lingvistiky je možné usoudit, že pobyt zde trval opět delší dobu. Tyto předpoklady však nejsou podloženy historickými záznamy. Část skupiny poté postoupila směrem do Evropy, některé skupiny se mohly později vrátit zpět do arabských oblastí. Čas a důvod posunu značné části protoromské populace však není znám. Jedním z předpokládaných důvodů může být vpád Seldžuků na arménské území. Potomci těch, kteří na arménské půdě setrvali, jsou dnešní Lomové. Písmeno D z původního názvu Domové se vlivem okolního jazyka proměnilo časem na L, stejně jako na evropském kontinentu došlo k úpravě na počáteční R. Původní název Domové zůstal zachován pouze na arabsky mluvících územích, např. v Sýrii.

Podle bulharských romistů E. Marušiakové a V. Popova došlo v 8. – 9. století k rozdělení do dvou základních jazykových větví, tzv. ben a phen dialekty. O dvě století později se dialekt ben (Domové) zastavil na Středním Východě a dialekt phen se dále rozštěpil na Lomy postupující na sever a Romy směřující na západ do Evropy.

Lingvistické výzkumy posledních deseti let přinesly upřesnění týkající se doby odchodu z Indie a příchodu na území Persie. Především absence výpůjček z arabštiny dokládá, že protoromští poutníci přišli do Persie v době před arabskou invazí, tedy přibližně v 5. – 7. století. Další jazyk, jehož vliv je velmi dobře v romštině patrný, je řečtina. Vzhledem k tomu, že šlo dlouhou dobu o úřední jazyk Byzantské říše, je nutné počítat s tím, že Romové pobývali na území celé říše, nikoliv jen dnešního Řecka. Délku jejich pobytu odhaduje C. Nečas na dvě až tři století. Podle J. Horváthové nelze přesně určit, zda přišli Romové na území Byzantské říše v jedné sociálně a profesně strukturované vlně nebo v průběhu několika desetiletí. Podle nejnovějších výzkumů srovnávací lingvistiky však přichází jako pravděpodobnější v úvahu první možnost.

O několikasetleté cestě protoromských skupin směrem na západ máme první sporadické písemné zprávy až z počátku 11. století. Základní informace o postupu protoromských skupin jsou doplňovány především filologickými a lingvistickými výzkumy. Předpokládá se, že při postupu hlavního proudu Romů se od něj oddělovaly menší skupinky, které se usazovaly po cestě, ubíraly se jiným směrem a usadily se záhy nebo se vracely.

První delší zastávku absolvovaly protoromské skupiny v Perské říši na území dnešního Íránu. Dokladem je množství slov perského původu obsažených téměř ve všech romských dialektech. S příchodem předků Romů na perské území pojí historikové legendu z 5. století, podle níž si tehdejší panovník Bahram V. dovedl na svůj dvůr několik tisíc muzikantů z Indie zvaných Luriové. Daroval jim i obilí a dobytek, aby si mohli zajistit živobytí. Muzikanti však

veškeré dary spotřebovali, aniž by je dokázali zužitkovat. Když pak panovníka žádali znovu o zásoby, odkázal je na další pouť. O legendě se zmiňují např. perský geograf a historik 10. století Hamzah al-Isfahani, nebo na počátku 11. století básník Firdausí ve svém eposu Šáh náme – Kniha králů.

Romové v Byzantské říši

Pobyt Romů v Byzanci je již doprovázen větším množstvím písemných pramenů. Zpočátku není ještě jednoznačné, zda se zmiňují skutečně o Romech. Za nejstarší zmínku o Romech považují mnozí historikové rukopis Život svatého Jiří Athonského sepsaný v klášteře Iberon na hoře Athos kolem roku 1068. Jeho autor v něm uvádí, že v Konstantinopoli žije skupina čarodějnů nazývaných Adsincani. V roce 1050 na přání císaře vyhubili dravou zvěř pomocí očarovaného masa. Název, upravený na Athingani či Acingani, se vžil pro příslušníky heretické sekty, která se zabývala věštěním a magií. Historikové předpokládají, že zhruba ve stejnou dobu se v Cařihradě objevily také skupiny Romů, které se svým způsobem obživy velmi Athinganům podobali. Protože není možné určit přesnou dobu příchodu Romů, můžeme počítat se dvěma hypotézami. Buď se jednalo skutečně o romskou skupinu, nebo byli příchozí Romové s onou sektou pouze ztotožnění. Na konci 12. století kanovník Theodor Balsamon varuje všechny křesťany před Athingany, kteří předvádějí cvičenou zvěř a věští osud. Ještě na přelomu 13. a 14. století můžeme najít zmínku o Athinganech, kteří učí věci ďábelské. Podle G. C. Soulise se od začátku ve zprávách o Athinganech jednalo o cikány, nikoliv příslušníky heretické sekty. Také např. byzantologové I. Rochowová či P. Speck došli ke stejnému závěru. Pokud jsou jejich názory správné, mohli bychom datování první zmínky o Romech na neevropské části byzantského území posunout až do 8. – 9. století.

Ať už bylo pojmenování jakkoliv přesné, dalo základ budoucím názvům používaným různými evropskými národy v takové míře, že byly dlouhou dobu považovány za jediné správné označení pro Romy. Podle výrazu Athinganoi vznikla exoetnonyma ve slovanských jazycích (cigán, cikán apod.), maďarštině – Cigány, němčině – Zigeuner, i románských jazycích (např. Zingari v italštině). Původně hanlivý nádech spojený s náboženskou sektou se z těchto označení nikdy nevytratil a jednotlivá pojmenování nebyla Romy samotnými nikdy bezvýhradně akceptována.

Příchod na evropský kontinent (13. – 14. století)

Až do konce 20. století panoval obecně mezi odborníky názor na cestu dvou hlavních proudů Romů do Evropy. První přišel přes Balkán do střední a západní Evropy. Druhý proud se dostal přes severní pobřeží Afriky do Španělska. V současné době již historikové i lingvisté vědí, že Romové se do Španělska dostali po evropském kontinentu.

Z území Byzance pronikli Romové ve 13. – 14. století ve více diferencovaných skupinách hlouběji na Balkán a do evropského vnitrozemí. Zmínky ze 13. století nemluví konkrétně o Romech (tedy Cikánech), a není proto možné považovat je za prokazatelné informace o příchodu Romů na dané území. Obsahují-li však bližší popis, je možné podle něj Romy identifikovat. Nazývání jsou nejčastěji Saraceni, Ismaelité, Egyptané či Tataři. V roce 1232 nařídil uherský král Ondřej II., že žádní Židé, Ismaelité a Saraceni nesmí získat veřejnou funkci, pokud nebudou pokřtěni. Podobně nejednoznačným pramenem je např. Dalimilova kronika a záznam vztahující se k roku 1242, kdy do českých zemí přišli tzv. Kartasové. Pojmenování dostali podle prosby „Kartas boh“, kterou vyslovovali při žádostech o almužnu. Dle některých starších badatelů je možné podle dalšího popisu kronikáře usuzovat, že se mohlo jednat o Romy, kteří na našem území špehovali ve službách Tatarů, tedy Mongolů. S podobnou záměnou je možné se setkat o několik desetiletí později např. i ve Skandinávii. Král Přemysl Otakar II. napsal v roce 1260 ve svém listu papežovi o vítězství nad uherským králem, že v uherském vojsku bojovali též Ismaelité. V následujících prepisech listu je použito označení Gingari (Cingari), což je však historiky považováno za chybu při opisu. Za významné svědectví o přítomnosti Romů na byzantském území považují I. Rochowová a K. Matschke korespondenci patriarchy z konce 13. století, v níž dopisovatelé řešili problém vybírání daní od Egyptanů a athinganů.

Fakt, že Romové byli ve 14. století známí v jihovýchodní a střední Evropě, dokazuje prostřednictvím zachovaných písemných dokladů zvýšený počet zmínek o lidech, kteří nesli přízvisko cikán nebo cigán. Nemuselo jít vždy o skutečného Roma, ale vzhled, povahové vlastnosti nebo způsob života dané osoby mohly jejímu okolí Romy připomínat. Z toho lze usuzovat, že setkání se skutečnými Romy již nebyla v té době ojedinělá a náhodná. Na území Uher byl v roce 1326 jmenován v rámci výnosu krále Karla I. šlechtic se jménem Domenik Czigáni. V roce 1377 podal u krále Ludvíka I. Uherského (Ludvíka velikého) žalobu na své dva bratry Ladislav Czigány. V soudních záznamech města Záhřeb je v letech 1378 a 1392 několikrát zmiňován kat, kterého nazývali Cigan. Dokladem, že Romové byli na konci 14. století přinejmenším známí také v českých zemích, je zápis z popravčí knihy pánů z Rožmberka. V roce 1399 jistý vyslýchaný loupežník doznal, že k jeho bandě patřil také „cikán, černý, Ondřejův pacholek“.

Ve zprávách od počátku 14. století jsou Romové nejčastěji nazýváni Egyptřany. V roce 1321 tak informuje byzantský učenec Nikeforos Gregoras o příchodu egyptských akrobatů do Konstantinopole. Popisuje nevídané nebezpečné kousky, které předváděli, např. chůzi po laně, krasojízdu, žonglování. Rok nato popisuje mnich Simon Simeonis skupinu lidí žijící na Krétě nazývanou Chaymové. Její způsob života je velmi podobný romskému. Okolo r. 1350 popsal mnich Jacopo Passavanti v postních kázáních lid, jenž sám sebe nazývá Egyptřany. Z roku 1362 se zachovala zpráva z chorvatského Dubrovníku, podle které musel místní zlatník vrátit peněžní obnos Egyptřanům Vlachovi a Vitanovi.

V druhé polovině 14. století se objevily zprávy o Romech usazených na ostrově Korfu. Po roce 1375 zde žilo přibližně 100 romských rodin, které obdělávaly půdu, věnovaly se řemeslům a odváděly daně v penězích i naturáliích. Výše jejich každoročních poplatků postačovala ke vzniku samostatného léna – tzv. feudum acinganorum, které zaniklo až v 19. století. Podobný vztah Romů k jednomu místu, který je spojen s pravidelnou zemědělskou činností, je ale naprosto ojedinělý a jinde nedoložený jev. Usazení a život na jednom místě se obvykle týkal jednotlivců, o nichž však máme záznamy málokdy. Výjimkou byl pravděpodobně např. Antonio Solario, syn kočovného kováře, který se na konci 14. století živil jako malíř a používal přízvisko „lo Cingaro“.

Do okolního ekonomicko-hospodářského systému pronikli díky své znalosti nejrůznějších řemesel, kterou si přinesli z indické pravlasti, poměrně dobře Romové na Balkáně. Zemědělsky zaměřenému obyvatelstvu mohli nabídnout hojně využívané výrobky, ale i zábavu v podobě cvičených zvířat či artistických dovedností. Romové na území Valaška a Moldavska jsou obvykle jmenováni jako součást darů. Církev i vrchnost pochopila jejich nenahraditelnost a postupem času je zcela zbavily svobody a znevolnily. V roce 1385 věnoval vévoda Dan I. nově založenému klášteru ve městě Tismani mimo jiné 40 chalup (salaší) s Acingany. Tři roky nato vévoda Mircea I. jinému novému klášteru daroval dokonce 300 podobných obydlí. Někteří historikové přirovnávají pozdější pozici Romů na území dnešního Rumunska k otroctví.

Ke konci 14. století se váže také první zmínka o městě Modon na území dnešního Řecka, které patřilo pod správu Benátek. Leželo na půli cesty z Evropy do Svaté země. Zastavilo se zde a procházelo velké množství poutníků. V roce 1384 je navštívil Lionardo di Nicólo Frescobaldi a později popisuje, že mimo městské opevnění žijí lidé, které nazývá Romiti. Přes veškerá dřívější církevní varování a opatření byli stále lidé přitahováni tajemnem a nevšedním artistickým umem, které kočovné cikánské skupiny nabízely. Proto si kolem

roku 1390 stejně jako jeho předchůdci byzantský učenec Joseph Bryennios stěžuje, že se lidé denně setkávají s kouzelníky, jasnovidci, cikány (Athingany) a zařikávači.

15. století

Na počátku 15. století se v Evropě patrně pod tlakem tureckých dobyvatel objevily početné skupiny Romů. Podél toku Dunaje se dostaly na německé území a odtud postupně do celé Evropy. Na rozdíl od předešlých příchozích nejevily velkou snahu usadit se a začlenit se do okolního ekonomicko-hospodářského systému. V prvních desetiletích tohoto století se vyskytují písemné doklady o průchodu či zastávkách Romů ve stále větším počtu. Nejčastěji jsou v nich označováni za Egypt'any, Tatary, Etiopany, ale i Cikány, Cigány apod. V německy mluvících zemích je jako synonymum pro označení cikáni užíván termín Heiden nebo Heidenen, tedy pohané.

Skupiny přicházející v prvních dvaceti letech 15. století na území střední a západní Evropy uváděly nejčastěji jako zemi svého původu Egypt. Je pravděpodobné, že někteří z nich se zdržovali v okolí města Modon, které bylo nazýváno Malý Egypt. Zde se setkali s poutníky do Svaté Země a s jejich výsadami. Pochopili, že budou-li se na svých cestách prezentovat jako křesťanští kající, budou usedlým místním obyvatelstvem lépe přijímáni. Svoji pozici ještě podpořili legendami o egyptském původu. Podle jedné z nich byla neustálá pouť součástí pokání za to, že Romové odmítli poskytnout nocleh svaté rodině při jejím útěku před Herodem. Další vypráví, že romský kovář ukoval hřeby, kterými byl Ježíš Kristus přibitý na kříž, a proto se musí nyní za jeho činy kát. Jiná naopak prezentuje Romy jako vzorné křesťany putující světem na počest Krista, který musel také opustit svůj domov a utéct před Herodem. Podobné pověsti a legendy byly mezi Romy známé do nedávné doby.

Tvrzení o egyptském původu majoritní společnost rychle převzala a na jejich základě dala vzniknout exoetnonymům, např. v angličtině – Gypsies, španělštině – Gitanos, francouzštině – Gitanes, maďarštině – Phárao-népe, nebo i hanlivým označením, např. ve slovenštině – Farahúni apod.

Zatímco v předchozích letech se skupiny Romů objevovaly spíše neorganizovaně a v menším počtu, na počátku 15. století o nich kronikáři píší jako o větších skupinách s koňmi a vozy, v jejichž čele stáli vůdci. Při komunikaci s většinovou společností používali někdy vůdcové skupin tituly pro Evropany známé, jako např. vojvoda, hrabě, baron či král. Skupiny obvykle uváděly místo, kde byly naposledy a kam míří. Díky vstřícnému postoji obyvatelstva evropských zemí vůči poutníkům a kajícím mohli Romové procházet městy, nocovat u

nich a velmi často dostávali také finanční příspěvky na další cestu. Svým vystupováním přesvědčili i některé panovníky, aby jim vydali cestovní a průvodní listiny, které by jim zajišťovaly volný průchod zeměmi a vlídné přijetí. Někteří historikové se přiklání k názoru, že různé skupiny si nechávaly glejty opisovat.

K roku 1414 se nachází v basilejské městské knize výdajů záznam, že bylo skupině Heidenů předáno 10 šilinků. V tom samém roce podle německého kronikáře Wilhelma Schäfflera žijícího na přelomu 16. a 17. století přišel poprvé do země zlodějský, odpudivý a čarodějný žebrácký národ Cikánů. V roce 1416 byla podobně přívětivě přijata v rumunském Brašově skupina pana Emause z Egypta, která obdržela darem peníze i jídlo. Vedle těchto informací o nekonfliktním kontaktu romských skupin a místního obyvatelstva se ale stále objevují záznamy pohlížející na Romy jako na parazitující a škodlivé lidské plemeno. Za první zmínku z našeho území je považován záznam v jedné ze staročeských kronik neznámého autora. K roku 1416 je zde uvedeno, že *také tohoto léta vláčili se Cikáni po české zemi a lidi mámili*. Někteří čeští historikové však považují za přesnější až rok 1417, k němuž se pojí nedochovaný záznam v účetních knihách města Znojma. Zpráva z Chebu v roce 1418 je patrně z důvodu husitských válek a následné politické nestability země na dlouhou dobu poslední.

V roce 1417 vystavil uherský a římský král Zikmund tzv. průvodní glejt skupině cikánských křesťanských psanců pocházejících z Malého Egypta. Autor pozdější německé kroniky uvedl, že jim měl glejt umožnit volný průchod zeměmi a městy. Předkové členů skupiny se měli údajně ve své domovině, Malém Egyptě, odklonit od křesťanské víry, za což jejich potomci činili pokání. Ještě v témže roce byla skupina z Malého Egypta zaznamenána v německých hanzovních městech. Podle dobových záznamů měli s sebou průvodní glejt od císaře Zikmunda a uváděli, že musí sedm let putovat na znamení pokání. Ačkoliv někteří historikové mluví o první polovině 15. století jako o „zlatém věku cikánů“, objevily se již v této době náznaky o projevech nepřátelství vůči nim ze strany místního obyvatelstva. Herman Cornerus (Kornerus) ve své kronice uvádí, že především ženy kradly a mnozí členové skupiny byli chyceni a zabiti. Informace z kronik se stále více zaměřovaly také na podrobnější popis vzhledu, způsobu přepravy i obživy. Kronikář Albert Krantz (Krantzius) uvádí k roku 1417 popis jedné takové skupiny. *Vynikají svým oblečením, krmí lovecké psy po způsobu šlechty. Ale kde loví, tajně se zdržují. Často směňují koně. Přesto chodí velká část pěšky. Ženy jezdí s dekami a malými dětmi na vozech, do kterých jsou zapřažena tažená zvířata. Tehdy nosili u sebe (před sebou) dopisy krále Zikmunda a několika knížat, že je přikázáno jim dovolit putovat městy a provinciemi bez úhonu a nedotčeně. Sami říkají, že*

cestují po cizích zemích z důvodu pokání, které jim bylo uloženo. Ale to jsou pohádky. V následujících dvou letech se skupiny Romů pohybovaly na jihu Německa, ve Francii, Švýcarsku i Belgii. K roku 1418 se váže informace kronikáře Heinricha Brennwalda žijícího na přelomu 15. a 16. století, který píše o skupině 14 tisíc osob, nazývajících se Zaginer nebo Zingri. Tvrdili, že pocházejí z Malého Egypta a musí sedm let putovat. V roce 1419 se patrně poprvé objevila zmínka z Francie, a to, že v čele skupiny z Malého Egypta je vévoda Ondřej. Její členové byli popisováni jako lidé šerední, zabývající se věštěním z ruky a kouzlením. Je pravděpodobné, že skupiny zmiňované v předchozích letech patřily ke stejnému proudu Romů, tuto hypotézu však nejde jednoznačně podpořit ani vyvrátit za pomoci historických pramenů.

Romové přicházející na francouzské území se prokazovali Zikmundovým glejtem. Protože oznamovali, že přicházejí z Čech, začali je místní označovat jako la Boheme nebo Bohémiens. Odtud se pak v přeneseném slova smyslu začal používat termín bohém pro všechny osoby, které žijí neobvyklým, nevázaným způsobem života.

Cestu vojvody Ondřeje je následně možné vysledovat podle záznamů z městských kronik a úředních knih. V letech 1420–1422 se pohyboval na území dnešní Belgie, Nizozemí a Francie. Ondřejova skupina byla obdarována v roce 1420 v belgickém Bruselu. Ze září 1421 máme zprávu z belgického města Tournai o Michaelovi, princí z Latinghemu v Egyptě. Pouze o týden později se u jiného belgického města rychle za sebou vystřídaly obě skupiny Romů vedené vévodou Ondřejem a princem Michaelem, který byl označen za Ondřejova bratra. Obě skupiny se asi půl roku pohybovaly po Francii a Belgii. V polovině roku 1422 do švýcarské Basileje přicestovala Michaelova skupina vybavená průvodním glejtem od papeže. Nápad zajistit si volný pohyb po evropském kontinentu u samotné hlavy křesťanstva měl také jeho bratr Ondřej, který si pro průvodní listinu do Vatikánu přišel ke konci téhož roku. V létě téhož roku se po cestě zastavil v italské Boloni, o čemž zůstala dochována poměrně podrobná zpráva. Její autor již nenahlíží na skupinu nijak blahosklonně. *Mnoho lidí je přišlo navštívit kvůli vévodově ženě, která uměla věštit... Ženy z té skupiny se toulaly městem po šesti, osmi, navštěvovaly domácnosti obyvatel a vyprávěly jim báchorky, jiné zatím ukradly, co se dalo. ... Proto bylo po městě rozhlášeno, že je nikdo nemá navštěvovat pod pokutou padesáti lir a pod trestem exkomunikace... Když viděli, že zde již nic neukradnou, vydali se k Římu. Šlo o nejošklivější plemeno, které kdy v těchto krajích bylo spatřeno. Byli vyzábli a černí a jedli jako prasata. Jejich ženy chodily v košilích a nosily přes ramena hrubé přehozy, náušnice v uších a dlouhé roušky na hlavách. Jedna z nich porodila na tržišti a třetího dne se vydala na cestu s ostatními ženami.* Ačkoliv se v následujících letech prokazovali romští poutníci

papežskými listy, o audienci u papeže nejsou ve vatikánských archivech zmínky. I když archivy nejsou úplné, nabízí se myšlenka, že listy byly šikovně zfalšované. V roce 1423 se na území dnešního Slovenska vyskytla další velká skupina Romů, tentokrát vedená vojvodou Ladislavem. Král Zikmund vystavil průvodní list skupině patřící jeho poddanému, jejíž součástí jsou i cikáni. Vojvodovo jméno se v jiných historických pramenech nevyskytuje.

Je možné, že do Evropy přišel na počátku další migrační vlny navazující na turecké vpády na Balkán. Protože však byli Romové již téměř všude známí, nevyvolali tito migranti takovou vlnu zájmu ani přízně, jako jejich předchůdci. Zájem a soucit s kajícími hříšníky se pozvolna měnil v obavy a nenávisť, provázenou vyháněním a ústící ve fyzickou likvidaci o století později. Text tohoto glejtu cituje v následujícím roce německý kronikář Andreas z Řezna, který o příchozí romské skupině mimo jiné píše: *V těchto dobách cestoval našimi kraji rovněž jistý kmen Cingari, obecně nazvaní „Cigäwnär“. ... Tento národ utábořil se na polích, neboť jim nebylo dovoleno bydlet ve městech. Osvojili si totiž šikovnost ke kradení majetku jiných. Tento národ pochází údajně z oblasti Uher, a praví se, že se prý odstěhovali na znamení a připomínku útěku Pána z Egypta, když utíkal Herodovi z očí... Mezi lidmi se však praví, že jsou tajnými zvědy v našem kraji.*

Většina pramenů z dalších deseti let se týká opakovaně příchodu skupin Ondřeje či Michaela, nebo nebyla jména vůdců uvedena a mluvilo se pouze o vojvodovi z Malého Egypta. Nejvíce záznamů pochází z análů německých, belgických, nizozemských, italských a švýcarských. Můžeme podle nich sledovat jednak směr jejich cesty, ale lze z nich také vyvodit, že skupiny se občas setkávaly a rozcházely. Nová jména vůdců se vyskytla v roce 1425 ve Španělsku, kde získali cestovní a průvodní glejty don Johan z Malého Egypta a vojvoda Tomáš z Malého Egypta, jejichž jména zaznamenali o několik let později i v jiných zemích. Na belgickém území se v roce 1427 pohyboval vévoda Michael a hrabě Petr. První zjevný výpad proti Romům podnikl v roce 1427 pařížský arcibiskup. Nejen, že exkomunikoval Romy za věštění z ruky, ale hrozil stejným vyděděním i všem, kdo by si od nich nechali budoucnost předpovědět. Ve stejnou dobu na jiném místě Francie se vykázal papežským ochranným glejtem vojvoda Tomáš, pobyl zde pár dnů a dostal od městské rady finance na další cestu. V roce 1430 zaznamenal také kronikář německého města Kostnice příchod lidu, který se nazývá Ziginer. Činil jej zodpovědným za hladomor a mor, které město postihly až za osm let po jejich průjezdu. Bavorský kronikář Aventinus žijící na přelomu 15. a 16. století uvedl rok 1439 jako počátek migrace cikánů v Bavorsku a jmenoval nikde jinde neuvedeného krále Sindela (Zindela). Jeho komentář je již otevřeně nenávislivý: *V tento čas se po našem venkově začala potulovat pod vedením krále Zindela zlodějská rasa lidí... Živobyti*

si beztrestně obstarávají krádežemi, loupežemi a věštbami a lživě vyprávějí, že jsou z Egypta... Nestoudně předstírají, že sedmiletým vyhnanstvím odpykávají hříchy svých předků, kteří odehnali svatou Pannu s malým Ježíškem. Z vlastní zkušenosti vím, že ... jsou zrádci a vyzvědači. Stále častěji nacházíme zmínky o krádežích páchaných příslušníky romských skupin. Setkáváme se také s dříve několikrát naznačenou možností, že by mohli být Romové vyzvědači. Tato myšlenka se pak ještě umocnila v dobách tureckého ohrožení a vedla k otevřenému pronásledování romských skupin, dříve poměrně vlídně přijímaných. V roce 1442 byli Romové pobývající v německé Kostnici obviněni z falšování peněz. Když byl viník objeven, romská skupina byla propuštěna a vyhnána z města.

Jeden z posledních glejtů pro skupinu Romů, a to pod vedením hraběte Czygenierů Michela (Michaela), vystavil v roce 1442 římský císař Fridrich III. Dobrou zkušenost s romskými skupinami měl pravděpodobně německý šlechtic z Bernsbergu, který vydal v roce 1443 průvodní glejt, jehož text byl totožný s císařovým, hraběti Michaelovi a o pět let později hraběti Dietrichovi. Skupina vévody Pavla z Malého Egypta získala v roce 1444 povolení k volné cestě a almužně od města Mühlhausen in Thüringen. Hraběte Michela však neochránil ani glejt od císaře, když byl i se svou ženou v roce 1457 zabit v Miláně.

České země byly vůči Romům poměrně shovívavé. Z posledních dvou desetiletí 15. století máme záznamy o jejich přijetí v Kutné Hoře, Praze a Lounech. Na území dnešního Německa, Nizozemí, Belgie, Francie a Švýcarska dostávali vévodové, hrabata a princové z Malého Egypta peníze, potraviny a často jim města poskytl i krátkodobá přístřeší. Předané dary měly však na některých místech podobu úplatku, za který členové skupiny urychleně odcestovali dál. Nezřídka museli slíbit, že se městu pro příště vyhnou. Podobný postup je možné sledovat o několik let později i na území Španělska. Ferdinand Aragonský a Isabela Kastilská vydali v roce 1499 pragmatickou sankci, kterou příkazují Egyptanům (Egypcianos), aby se usadili a živili se řemesly či obchody, nebo budou do 60 dnů vyhoštěni.

Také na Balkáně nebo v Byzantské říši nazíralo domácí obyvatelstvo na Romy s opovržením, i když existují i zprávy, které dokazují významnější pozici jednotlivců z řad Romů do okolního hospodářsko-sociálního systému. V dokumentu z roku 1444 se hovořilo o opětovném uvedení Johanna cingana do funkce velitele vojenské skupiny. Téměř po stoleté odmlce se objevily také další záznamy o cikánské čtvrti u města Modon. Bernard von Breydenbach si v roce 1483 do svých zápisků z cest napsal, že v okolí města je množství chatrčí v počtu asi tří set. Jsou obývány chudým lidem podobajícím se cikánům (Zigeuner), zrádcům a zlodějům, kteří chodí po německé zemi.

V následujících letech se o cikánských chatrčích v těsné blízkosti Modonu zmiňovali různí cestovatelé. Z jejich záznamů lze vysledovat, že počet obyvatel této čtvrti se neustále snižoval. Rozsáhlý popis pochází z pera Arnolda von Harffa z Kolína nad Rýnem, který mimo jiné podrobně popsal jejich způsob kování vsedě. *Ubírali jsme se předměstím. Obývá jej mnoho chudých, černých nahých lidí. Příbytkem jim jsou malé domy se střechem pokrytou rákosem, v nichž celkem přebývá asi tři sta rodin. Jmenují se Cikáni, u nás známí jako pohané z Egypta cestující po našich zemích.* Úpadek modonské cikánské kolonie nastal po obsazení Modonu Turky v roce 1500. Tato událost patrně donutila značnou část již usedlých romských řemeslníků opustit svůj domov a postoupit do evropského středozemí.

„Vogelfrei“

Definitivní tečkou za vlídným přijímáním Romů coby křesťanských kajícníků a poutníků se stalo označení Romů sněmem římské říše v roce 1497 za turecké vyzvědače. Rok poté rozhodl stejný sněm o jejich vyhoštění z území svaté říše římské. V roce 1500 pak byl vydán výnos říšských sněmů svaté říše římské, kde se pod titulem O Cikánech uvádí: *Ohledně těch, kteří se Cikáni nazývají, a kteří cestují sem a tam po našich krajích, má být ... všem stavům říše ... přikázáno, aby tyto Cikány, po věrohodném poukazu na to, že jsou zvědy a špióny v křesťanských zemích, nenechali po svých územích cestovat a ani se zde pohybovat a obchodovat, a aby jim přestali poskytovat útočiště či glejty. Cikáni se poté co nejdříve okolo Velikonoc mají odebrat pryč ze zemí německého národa a dále se zde nenacházet. Pokud poté na naše území vstoupí a někdo spáchá proti nim jakýkoliv čin, ten ať není považovaný za hřích ani neprávo...* Pozadu nezůstal ani francouzský král Ludvík XII., který nejprve v roce 1504 nařídil vyhostit Egyptany z Rouenu bez ohledu na jejich ochranné listiny. O šest let později pak bylo vyhoštění rozšířeno na všechny Romy (Égyptians) ve Francii. V dnešním Švýcarsku, které se snažilo na počátku 16. století od římské říše odtrhnout, vyšel v roce 1516 pokyn, že cikáni z okolních zemí nesmí překračovat hranice nově založené konfederace.

Důvodů ke změně vztahu k Romům bylo hned několik. Původní vřelé přijetí kajícných poutníků vystřídal chladný přístup v okamžiku, kdy si místní obyvatelstvo začalo uvědomovat, že vyprávění o pokání je pouze zástěrka. Na počátku 15. století byla většina romských skupin pravděpodobně poměrně slušně majetných. Podle dobových zpráv se zdá, že Romové městy skutečně pouze procházeli a spokojili se s drobnou almužnou finanční či potravinovou. Postupem času patrně skupiny přicházely o svůj majetek (pokud kdy nějaký měly) a propadaly se do větší a větší chudoby. Bez trvalé vazby na půdu nebo výdělek

z řemeslné práce nebylo možné se uživit. To je dovedlo ke stále výraznějšímu parazitickému způsobu života – drobným krádežím, žebrotě, lžím a podvodům. Při tomto způsobu života nikdy nebylo možné zůstat na jednom místě dlouho, častý územní pohyb po rozsáhlém teritoriu byl jedinou možností. Ne každá skupina Romů měla tendence žít protizákonně, ale princip kolektivní viny a „házení do jednoho pytle“ určitě fungoval již ve středověku. Pokud měla tedy obec nebo město špatnou zkušenost s jednou skupinou, aplikovala ji automaticky na jakoukoliv další.

Ačkoliv se Romové prezentovali jako křesťanští poutníci, okolí záhy pochopilo, že jejich vztah k víře je spíše vlažný. Nedodržování křesťanských norem a rituálů, ať už z jakéhokoliv důvodu, bylo v období středověku přinejmenším podezřelé. To byl jistě další z důvodů, proč přestali být přijímáni s otevřenou náručí. Některé dobové záznamy 15. století označují Romy za dobré křesťany, je zdůrazňováno, že jsou pokřtěni. Naopak německý kronikář Krantz kolem roku 1520 tvrdí, že Romové nepraktikují náboženství. Stejně tak jeho kolega uvádí o třicet let později, že *není u nich náboženství, přestože si nechají křtít děti*. O více jak sto let později uvedl obdobně francouzský kronikář, že *se sice považují za křesťany, ale konkrétním obřadům a součástí víry se vysmívají...*

Již zmíněné „házení do jednoho pytle“ je následkem výrazné odlišnosti, jak co se týče antropologického vzhledu, tak způsobu odívání, života i řeči. Strach z odlišného je faktor zvyšující nenávisť vůči jeho nositelům. Nezřídka se doboví kronikáři rozepisovali i o vzhledu členů romských skupin. Je pochopitelné, že jejich pohled na takovou dávku odlišnosti, jakou s sebou přinášeli Romové, je úplně jiný, než pozdější názory romantických autorů. Snědá pleť, černé vlasy, turbany a celkový exotický vzhled byl vzdálen tehdejšímu pojetí krásy. Jsou tak obvykle popisováni jako lidé *velice ošklivého vzhledu, černí jako Tataři, svou tmavou pleť oškliví, vyschlí sluncem, se špinavým oblečením, odpudiví při používání všech věcí*. V záznamech z francouzského Arrasu z roku 1421 byli romští muži popsáni jako černí s dlouhými černými vlasy a vousy. *Ženy nosí látku, která je na jejich hlavě omotaná jako turban, košili, která je otevřená tak, že celý krk zůstává odhalený, a kromě toho na tom mají přehoz z hrubé látky, který je připevněný na rameni a v němž nosí omotané svoje děti. Ženy a děti mají kruhy v uších*.

Dalším důležitým faktorem, ovlivňujícím postoj usedlých Evropanů vůči neznámému kočovnému národu, byl jeho způsob života. Neustálé přejíždění z místa na místo vedlo k domněnce, že Romové jsou vyzvědači ve službách Turků. Myšlenku podporovalo i to, že se mezi sebou dorozumívali jazykem, kterému nikdo – podobně jako turečtině – nerozuměl.

Nepřístupnost většinové společnosti byla způsobena i odmítáním případného zařazení se Romů do již zavedeného ekonomického systému, což by pro místní obyvatelstvo přineslo zbytečnou a nechtěnou konkurenci a zmenšení odbytišť. V mnohých zemích byly proto snahy jednotlivců z řad Romů o usazení likvidovány hned v zárodcích.

Odlisný postoj k Romům oproti jiným obyvatelům Evropy měla přes oficiální zákaz pobytu cikánů např. uherská šlechta, která je využívala nejen jako zručné kováře, ale především si je zvala na svá sídla jako vyhlášené hudebníky. Romové se začali na území Uher, tedy i dnešního Slovenska, usazovat s největší pravděpodobností v souvislosti se vstřícným přístupem místní šlechty na přelomu 15. a 16. století. Zpráva z roku 1489 popisuje cikány (Zingani), kteří hráli na ostrovu královny Beatrice. V roce 1525 dostali Romové (Pharaoni) od Ludvíka II. zaplacené za hudební produkce. V roce 1543 hráli na dvoře královny Isabely hudebníci, potomci faraonů. Na konci 16. století část Uher patřila pod tureckou nadvládu. Ale ani pak nebyli Romové nijak výrazně pronásledováni. Více než pro svůj vzhled mohli být utlačováni v případě, že se nevzdali křesťanské víry. Podle dochovaných archiválií lze předpokládat, že Romové ve většině přešli na muslimskou víru.

Patrně pod vlivem zjevných projevů nepřátelství na přelomu 15. a 16. století ve střední a západní Evropě postupovali Romové na sever do Pobaltí a Skandinávie a přes Portugalsko na Britské ostrovy a odtud se část dostala také do Skandinávie. V nových zemích byli přijímáni mnohem přívětivěji a získávali opět almužny i průvodní glejty. V Polsku získal v roce 1501 průvodní list od místního vládcе cikánský vévoda Polgar (woyt cygánski). Jeho skupina měla zajištěn volný pohyb na polském a litevském území. Za první zmínku o Romech na švédském území je považován zápis ve stockholmských účetních záznamech v roce 1512, které se zmiňují o peněžitém daru Tatarům (Tatra) z Malého Egypta, vedených panem Antoniem. V roce 1505 se objevila na území Dánska skupina hraběte Antonia, která měla vystavený průvodní glejt od skotského krále Jakuba IV. Již v roce 1536 ale nařídil dánský král Kristián III., že Romové musí do tří měsíců opustit jeho království, tedy území Dánska a Norska. První proticikánské opatření na území Polska se váže k roku 1557.

E. Horváthová ve své knize v souvislosti s Romy v Anglii zmiňuje rok 1436. Podle Frasera je za první zmínku o Romech v Anglii považován soudní spis, v němž je zmiňována Egyptanka, která uměla číst z ruky osud. V prvních třiceti letech 16. století byli Romové na území Anglie a Skotska přijímáni přívětivě a obdarováváni penězi. Toto „období hájení“ však bylo mnohem kratší než na kontinentu. První represivní zákon na Britských ostrovech vznikl v roce 1530. Byl zaměřen na cizí lid, který sám sebe nazýval Egyptany. Ten, *aniž by se věnoval nějakému řemeslu či obchodu, přišel ... a putuje ... z místa na místo ve velkých*

skupinách a využívaje lstivých a prohnanych způsobů, podvádí lid ... a dopustil se mnoha ohavných zločinů a krádeží k velké újmě podvedených. Proto neměli být podobní jedinci na území království dále trpěni. Pokud by byli chyceni, jejich majetek by propadl koruně a oni by byli vyhnáni ze země nebo uvězněni. Nařízení mělo podobný účinek jako v ostatních státech. O třicet let později byl upraven v tom smyslu, že se přestal vztahovat na cikány narozené na Britských ostrovech.

Ačkoliv zprávy z 15. století z našeho území jsou velmi strohé, lze předpokládat, že Romové se po našem území pohybovali. V následujícím století se již zprávy o Romech objevují častěji, např. k roku 1523 se váže záznam o Romech v Praze, v účetních knihách města Stříbra se ke stejnému roku nachází záznam o peněžním daru procházející romské skupině. Peněžní dary a přívětivé chování už však byly spíše výjimkou v jinak odmítavém postoji místního obyvatelstva k toulajícím se Romům. V roce 1538 totiž přijal moravský zemský sněm usnesení, že do dvou týdnů mají všichni cikáni území Moravy opustit. Od roku 1545 pak platil obdobný výnos císaře Ferdinanda I. pro území Čech. Jeho vydání předcházela velká požár v Praze roku 1541. Měli jej údajně na příkaz Turků založit členové romské skupiny v tu dobu tam přebývajících. Mandát z počátku přikazoval, aby nebylo psancům fyzicky ublíženo. Tento postoj se zpřísnil až v roce 1556, kdy bylo povoleno po zadržení romské muže mučit a poté potrestat na hrdle. Ženy naopak neměly být zabity, ale využívány na práci.

Dokladem nekompromisního přístupu vůči Romům na našem území je např. soudní proces z Prostějova v roce 1578. Na mučidlech se zatčený romský pár přiznal ke žhářství a navedl úřady na další podobně škodící skupiny. Bylo tak zatčeno přes 150 Romů, kteří se donuceni mučením přiznali ke stejnému zločinu. Někteří z nich byli již popraveni, když byl odhalen pravý viník. Obvinění romští muži byli posláni na galeje, aby se nemohli za utrpené bezpráví mstít. Ženy a děti byly vyhoštěny ze země. V případě návratu měly být popraveny.

Všechna výše jmenovaná nařízení směřovaná proti Romům vydávaná po dobu více jak dvou set let byla na různých územích Evropy vyplňována s odlišnou důsledností, a proto je průběžně doplňovaly či nahrazovaly vyhlášky nové, jejichž účinek byl však obvykle velmi obdobný. Přes neustálé pokusy o vyhánění či fyzickou likvidaci se staly romské skupiny nedílnou součástí evropského kontinentu a na některých místech se dokonce v průběhu dalších století začaly usazovat a zapojovat se tak do okolního hospodářsko-sociálního systému.

Období třicetileté války (1618–1648) znamenalo pro Romy paradoxně relativní úlevu od pronásledování. Evropské země měly velké starosti s vedením války a na dohlížení, zda jsou dodržována všechna protiromská nařízení, neměl nikdo zájem. Možná právě proto se

v některých zemích mohli jednotlivci z řad Romů dostat do armády, ať už jako pomocný personál nebo přímo jako vojáci.

S o to větším důrazem začali evropští panovníci postupovat proti Romům v 2. polovině 17. století. Téměř nejrozsáhlejší proticikánskou legislativou nakládala Svátá říše římská. Fraser uvádí, že v letech 1551–1774 bylo vydáno více jak 133 opatření. V roce 1697 vyhlásil císař Leopold II. cikány na celém území rakouském (včetně Čech a Moravy) za „vogelfrei“. Jejich pobyt v císařských rakouských državách byl ilegální. Kdokoliv by potkal Roma, mohl jej beztrestně zabít. Kterýkoliv z romských mužů byl úřady dopaden, měl být popraven. Ženám a dětem se uřezalo jedno z uší a vypálil cejch, např. s označením R – relegatus (lat. vypovězený) nebo s vyobrazením šibenice. Odsouzení byli pak vyhnáni ze země a museli pod trestem smrti odpřisáhnout a vlastnoručně potvrdit revers, že se nevrátí. Skupiny Romů byly štvány z místa na místo a pobíjeny. Stále se musely vracet do míst, odkud už byly vyhnány a kde jim hrozila při dopadení smrt. Před vstupem do českých zemí varovaly Romy výstražné tabule vztyčované na hranicích. Nejstarší nařízení o zavedení tabulí u nás pochází z roku 1708 (viz kapitola 3. 1., s. 84). *Tabule měly být zhotoveny ze dřeva v přiměřených rozměrech. Měli na nich být trvanlivými barvami vymalováni ... Cikáni a tresty, které je mají postihnout. Tabule měly být opatřeny stříškou, aby bylo ztíženo smytí malby ... a připevněny na kůlech.*

Krutost a nesmlouvavost úřadů dokládá případ, který se udál v roce 1726. Na území náhodského panství byla dopadena tři cikánská děvčata, mezi nimi sedmnáctiletá Agata a dvanáctiletá Cecílie, narozené v Čechách. Dívky neměly dle své výpovědi rodiče, což bylo časté. V té době měly již obě dívky uříznutý kus ucha. Na svoji obranu uvedly: „Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ Po uřezání ucha byly vypovězeny ze země. Když je chytili podruhé, odpověděla na otázku, zda si pamatuje, že podepsala hrdelní revers, Agata: „Kdyt jsme my to hned pravily, že my s Český země pryč nepůjdem, my se nemáme kde podít.“ I přes mládí obou delikventek a pochopitelný důvod, proč ze země neodešly, byla jedna z nich popravena a druhá ocejchována a zohavena uřezáním druhého ucha.

První pokusy o usazení v habsburské monarchii

V době nejkrutějšího pronásledování se poměrně paradoxně začaly objevovat první pokusy o usazení Romů. Jednalo se o „trpění“ nebo „tolerování“ Romů pobývajících na šlechtických panstvích. Prvním historicky doloženým tolerovaným cikánem byl od roku 1698 kovář Štěpán Daniel s rodinou. V roce 1718 rozhodl moravský královský tribunál, že *uvedený*

Štěpán opustil již před třiceti lety cikánský život a během této se doby se řádně choval; proto nemá být v žádném případě považován za Cikána, nýbrž má být se svými již mimo cikánský život poctivě zplozenými dětmi nadále trpěn ve zdejší zemi. Fakticky to pro rodinu Danielových znamenalo, že se na ně nevztahuje jakákoliv protiromká vyhláška. Pobyt na panství hraběte Kounice však závisel výhradně na blahosklonnosti šlechty. V roce 1736 dostali potomci Štěpána Daniela potvrzený pobyt a provozování kovářského řemesla na Uherskobrodsku. O 11 let později již byli všichni zbaveni vrchnostenské ochrany, v roce 1750 naopak dostal opět Tomáš Daniel povolení k pobytu. Tolerování Romů na území Moravy ještě zdaleka neznamenal, že se jednotlivé rody či rodiny usadily a žily na jednom místě. Jejich způsob obživy stále vyžadoval územní pohyb, jednalo se však o kontrolovaný pohyb na předem dohodnutých a vymezených cestách. Marie Terezie nařídila během své vlády (1740 – 1780), aby se rodiny synů Štěpána Daniela poddaly některé vrchnosti. Uherskobrodská vrchnost jim nabízela zdarma domky, poddanskou půdu nebo i selské usedlosti. V roce 1773 však musela konstatovat, že jejich snaha vyšla v podstatě vniveč. I když iniciativa vedoucí k usazení Romů na Moravě pocházela hlavně z majoritního okolí, nedala by se jistě provést bez jisté ochoty a touhy samotných Romů po trvalém domově. Dalo by se tedy říci, že rodina kováře Štěpána Daniela patřila k prvním Romům usazujícím se z vlastní vůle na Moravě.

Osvícenská panovnice Marie Terezie (1740–1780) poprvé uplatnila vůči místním Romům mírnější postupy. Podle přípisu z roku 1744 neměli být cikáni nadále při dopadení okamžitě zabijeni, ale pouze vyháněni ze zemí. Pět let nato následoval dekret, podle něž měli být Romové při prvním dopadení vyhnáni, při druhém tělesně ztrestáni (vymrskáni a ocejchováni) a opět vyhnáni. Po dalším návratu už byli muži a dostatečně fyzicky vyspělí chlapani oběšeni a ženy sřaty. V českých zemích se i nadále postupovalo proti romským skupinám tvrdě, a ačkoliv nebyli jejich členové okamžitě zbavováni života, byli neustále pronásledováni, posílání z místa na místo nebo věznění.

Jiný přístup vůči Romům uplatnila panovnice v případě uherských a sedmihradských Romů. Pokus o integraci nebo spíše asimilaci Romů představuje program regulace (čili usazování) cikánů.¹ Uhry byly po tureckých válkách vylidněny, a tak se naskýtal možnost Romy usadit a zapojit je do místního hospodářsko-ekonomického procesu jako rolníky tak, aby byli schopni odvádět feudální rentu a platit daně. Od roku 1758 se tak všichni Romové na

¹ Podobně jako Marie Terezie a Josef II. postupoval např. španělský panovník Karel III., který r. 1783 vydal nařízení zakazující nazývat Romy Gitanos. Jejich nové označení mělo znít Novokastilci (Castellanos Nuevos). Podobně jako uherští Romové nesměli používat svůj jazyk ani oděv a do tří měsíců se museli usadit a začít se živit jakýmkoliv řemeslem dle svého výběru. Viz Fraser, A.: Cikáni, c. d., s. 140–142; Hanzal, J.: Cikáni na Moravě v 15. až 18. století, c. d., s. 95.

území Uher museli usadit a stát se poddanými místní vrchnosti, nesměli vlastnit koně a povozy a měli si za podpory místního obyvatelstva a vrchnosti postavit stálá obydlí vedle neromských. Za opuštění místa měli být fyzicky trestáni bitím. Plnění příkazů se však setkávalo s větší či menší nevolí a nechutí majoritního obyvatelstva. Podobný postup byl uplatňován také na území Slovenska, kde však již v té době byla většina Romů usedlých. Do praxe se uváděly především přípisy týkající se rodinného života a sociální úrovně místních Romů.

V roce 1761 byly vydány další příkazy ošetřující rychlejší a plynulejší průběh sendetarizace uherských Romů. Vrchnost měla za povinnost přijmout Romy za své poddané. Neměli být však nadále nazýváni cikány, ale novými sedláky (Neubauern) nebo novými Maďary (Újmagyar). K rychlejší asimilaci Romů měla přispět další opatření vydaná v následujících letech. Romové se museli zúčastňovat křesťanských obřadů, přijmout křesťanské jméno (tedy křestní jméno a příjmení), nesměli používat svoji mateřskou řeč a nosit jiný oděv, než okolní obyvatelstvo. Byla zrušena pravomoc přirozeného vůdce skupiny, tzv. vajdy. Chlapci starší 16 let měli být povoláni do vojska, schopní jedinci se měli vyučit řemeslu prostřednictvím zavedených cechů. Děti byly často odebírány rodičům a dávány na převýchovu do křesťanských rodin. Sňatky mezi Romy byly zcela zakázány a patrně měly být nahrazeny interetnickými svazky. V praxi mnohá z opatření vyvolala odpor nejen u Romů samotných, ale i domácího obyvatelstva a byla prováděna liknavě nebo vůbec.

Císař Josef II. za své vlády (1780–1790) na snahy své matky navázal a rozšířil je. V roce 1783 proběhlo na území Moravy „sčítání“ cikánů na jednotlivých panstvích, kterým bylo zjištěno, že největší koncentrace romských rodin je na panstvích Uherský Brod a Uherský Ostroh. Následující rok vyšel v platnost dekret nařizující zlegalizovat pobyt Romů na území Moravy. Každý cikán, který by chtěl toto území bez dovolení opustit, měl být potrestán za nedovolený přechod hranic a potulku. Panovník nařídil rozmístit romské rodiny do státních statků tzv. náboženského fondu. V každé obci měly být maximálně dvě rodiny, v praxi byl jejich počet ale vyšší. Požadovaný výsledek řízeného rozptylu se však nedostavil. Většina rodin hned po nejbližší zimě z nových domovů prchla, vrátila se na původní panství nebo zmizela. Státem regulovaná sendetarizace Romů na Moravě byla z toho důvodu na několik let přerušena.

Regulace cikánů, jakkoliv byla vedena více hospodářskými a praktickými úvahami, nežli humánními důvody, představuje zlom v romských dějinách. Poprvé byla problematika Romů řešena beze snahy o jejich definitivní likvidaci. Snahy o sendetarizaci a „zcivilizování“ Romů nepřežily na konci 18. století své osvícenské propagátory. Leopold II. (1790–1792)

sice ve svém dekretu z roku 1792 zopakoval nutnost usazovat cikány na státních statcích, kdokoliv však nemohl doložit, že žije na území Moravy minimálně deset let, měl být odsunut za hranice. Jeho následovník František I. se za své vlády (1792–1835) pokoušel poskytnout usedlým Romům školní vzdělání, patrně se ale nesetkal s nadšeným přijetím jak ze strany Romů, tak ze strany domácího obyvatelstva. Kočovat mohly pouze skupiny se speciálním cestovním pasem, jejich pohyb byl však regionálně i časově omezen.

Tolerovaní, ale nemilovaní

Celé následující 19. století probíhalo ve znamení boje proti územnímu pohybu romských skupin, v němž byla spatřována ideální příležitost pro kriminalitu a vyhýbání se poctivému a slušnému životu. Úřední postupy proti kočovným Romům se během 1. poloviny 19. století v rámci monarchie sjednotily. Zákony nebyly nadále zaměřeny jen proti cikánům, ale také proti tulákům či osobám práce se štítícím. Zákony byly uplatňovány především v Čechách a ve Slezsku, kde žili Romové kočovným způsobem života. Na Moravě, Slovensku a v celých Uhrách byla významná část Romů usazená. Jediné konflikty, které se v souvislosti s nimi vyskytovaly, se týkaly spíše obcí. Po uzákonění domovského práva se někdy snažily místní úřady zbavit povinnosti starat se o usedlé romské rodiny, z čehož vznikaly letité spory o území, na němž žily.² Životní úroveň usazených Romů se dlouhou dobu jen velmi málo lišila od úrovně Romů kočovných. Výjimkou byla pouze existence pevných obydlí. Sociální zázemí rodin však bylo srovnatelné – možnosti obživy jen příležitostné, chudoba a nouze. Jako lidé bez domovského práva nemohly děti Romů navštěvovat místní školy, o což ovšem ve valné většině nestáli ani jejich rodiče, ani ony.

Zákony umožňující vyhánět romské skupiny odnikud nikam nebo je fyzicky likvidovat již pozbyly platnost. Bylo nutné vytvořit takové legislativní podmínky, aby měly obce a města možnost nechtěné skupiny ze svého katastru vyštvat, ale zároveň, aby měly tyto skupiny nějaké místo, kam by patřily. V roce 1863 uzákonila státní správa, že každý občan musel domovsky příslušet k některé obci ve státě. Od tohoto roku bylo možné domovskou příslušnost dosáhnout narozením v dané obci, sňatkem s osobou domovsky obci příslušnou, získáním veřejného úřadu nebo přijetím do domovského svazku. Romové byli přiřazováni určitým obcím na základě toho, že se v nich zdržovali před odvedením do vojska, žili v obci alespoň deset let, byli v obci narozeni nebo nalezeni nebo se v ní nacházeli v době, kdy se

² Nejznámější takové spory vznikly mezi obcemi Kyjov a Svatobořice. Ani jedna z těchto obcí nechtěla nést zodpovědnost za území zvané Hraničky, na němž žily romské rodiny Holomkových.

začalo jednat o jejich domovské příslušnosti. Domovské obce se měly podle práva postarat o sirotky nebo staré osoby. Z tohoto zákona vyplývalo několik problémů jak pro obce, tak pro Romy k nim příslušné. Obce většinou neměly zájem poskytovat Romům domovské právo, ať už ze strachu ze samotného jejich pobytu, nebo z obávaných výdajů na péči o nemohoucí osoby.

Vyřešit problém obcí, které nechtěly na svém katastru Romy bez jejich domovské příslušnosti, měl pomoci zákon z roku 1871 o policejním vyhošťování a postrku. Umožňoval úřadům hnát podobné skupiny pod dozorem četnictva do jejich domovských obcí. Jednotliví členové kočovných skupin však spadali velmi často pod různé obce. V případě, že byli hnáni postrkem, byli nuceni se rozdělit, což odmítali. Docházelo ke konfliktům a odmítání podrobení se státním orgánům, které často hraničily s porušováním zákona. V případě opakovaného porušování zákona byli delikventi na základě zákona z roku 1885 odsouzeni k pobytu v donucovacích pracovnách a polepšovacích ústavech.

Protiromskou legislativu shrnul v roce 1888 do 14 bodů přípis rakouského ministerstva vnitra. Okresní úřady musely sledovat skupiny cikánů a podat hlášení vždy, když zjistily jejich přítomnost. Šlo-li o Romy z jiných zemí, měly je vykázat za hranice. Při deportaci velké skupiny za hranice nebo do domovské obce bylo možné požádat o pomoc vojsko. Pokud se u zadržených osob projevila nějaká infekční choroba, její nositel byl hospitalizován a ostatní členové jeho skupiny dezinfikováni a ostříháni dohola (což byla především pro ženy velká potupa). Zvířata zadržené skupiny byla podrobena veterinární kontrole a nemocné kusy utraceny. Pokud neměli Romové na zaplacení výdajů spojených s hospitalizací či veterinární službou, byl jim zabaven a prodán majetek, především vozy a zdraví koně. Obživu spojenou s územním pohybem nebo hudební produkcí mohli Romové provozovat nadále pouze na základě speciálního povolení.

Tento stěžejní výnos platil ještě dlouho po pádu monarchie a v legislativě nově vzniklé Republiky československé jej nahradil až zákon č. 117 z roku 1927 O potulných cikánech. Při sčítání lidu v roce 1921 byla sice oficiálně uznaná cikánská národnost, Romům však nadále zůstalo označení cikán, užívané jednak pro Romy kočovné, pro osoby žijící podobným způsobem života (např. provozovatele kolotočů, střelnic, podomní prodejce, žebráky a tuláky), ale i pro Romy trvale usazené. Ani zákon z roku 1927 neobsahoval vysvětlení, koho lze pod pojem cikán zahrnout, a záleželo čistě na vykonavatelích práva, jak si toto označení vysvětlí. Na základě zákona proběhlo v následujících letech sčítání cikánského obyvatelstva. Předcházelo vydávání cikánské legitimace, kterou měla vlastnit každá osoba starší 14 let označená za cikána. Ačkoliv bylo toto nařízení namířeno a priori na kočovníky, dostalo

cikánskou legitimaci i značné množství Romů usedlých. Legitimace obsahovala základní nacionále, informace o způsobu obživy a také antropometrické a daktyloskopické údaje.

Kromě legitimace obdržel vedoucí každé kočující skupiny také kočovnický list. V něm bylo uvedeno jméno majitele listu a osob, které se s ním pohybovaly. Zatímco legitimace měla trvalou platnost, kočovnické listy musely být každý rok obnovovány. Zemské úřady měly možnost vyhlásit místa, do kterých měly potulné skupiny vstup zakázán. Jednalo se především o velká a lázeňská města, hustě zalesněná místa, pohraniční oblasti apod. Podle paragrafu 12 zákona měly být v případě nemožnosti poskytování náležité péče, která pramení z potulného způsobu života, romské děti odnímány rodičům a umísťovány v dětských domovech a sirotčincích. K podobným praktikám však ve větší míře nedošlo jednak pro silný odpor romských rodičů, a jednak pro značnou finanční a realizační náročnost. Ačkoliv celý zákon není jednoznačně zaměřen proti etnickým Romům, je hodnocen jako jeden z nejvíce diskriminačních ve své době. V nezměněné podobě pouze s různými dodatky byl používán i protektorátními úřady a platil ještě několik let po 2. světové válce.

Holocaust Romů

Podobný přístup, jako měla Československá republika, uplatňovaly i jiné státy. Ani v Německu nebyl z počátku otevřeně zaměřen na zástupce romského etnika. V roce 1933 byli cikáni zákonem označeni za asociály. Nacistická věda prohlásila asociální projevy za důsledek nekvalitního genetického základu, a proto byli cikáni považováni za dědičně nenapravitelné. O dva roky později se staly základem pro budoucí politiku hitlerovského státu tzv. norimberské zákony zaměřené na ochranu a očistu německé rasy. Říšští Romové a Sintové označení za nepřizpůsobivé začali být koncentrováni v místních internačních táborech, kde měli pod dozorem a prakticky bez kontaktu s vnějším světem čekat na další postup při řešení cikánské otázky. Od roku 1936 se stejně jako jejich soukmenovci žijící dosud na svobodě museli podrobit výzkumům dr. Roberta Rittera a jeho pomocnice Evy Justinové zaměřeným na genealogii a antropometrické údaje. Jeho poznatky a závěry měly být směrodatné při určování, kdo je a není cikán či cikánský míšenec.

Neskrývané pronásledování Romů v německé říši zahájilo v roce 1938 vyhlášení nařízení o potírání cikánského zlořádu. V návaznosti na ně byl vyhlášen zákaz kočování a část německých cikánů byla deportována do Polska. Organizačně i finančně náročné deportace pak byly v roce 1942 nahrazeny tzv. osvětivským výnosem, který přikázal všechny cikány (s

výjimkou Sintů, kteří byli považováni za rasově čisté, a deportováni byli později) do koncentračních táborů.

Českoslovenští Romové situaci v sousedním státu vnímali spíše okrajově. Zostření přístupu vůči Romům v Německu se projevilo i v přísnějším postoji československého státu. V okamžiku vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava a Slovenské republiky se osud Romů z obou zemí rozdělil a šel každý jiným směrem. Protektorátní úřady zakázaly v roce 1939 kočování, neromům však byly kočovné listy ponechány.³ Usazení Romů přineslo úřadům snadnější možnost vytvoření evidence, která později sloužila jako podklad pro seznamy k transportům. V srpnu 1940 vznikly v Letech u Písku a v Hodoníně u Kunštátu kárné pracovní tábory. Zde byli na dobu 3 – 6 měsíců internováni muži nad 18 let, kteří byli označeni jako štítící se práce. Obvykle nemohli prokázat, že mají řádným způsobem zajištěnou obživu. Tělesně nebo duševně nezpůsobilí k pobytu a práci neměli být do tábora přijímáni, popřípadě byli propuštěni. Jedinci z řad Romů tvořili v táborech 10 – 25% celkového počtu internovaných.

Další zásadní převrat v přístupu vůči Romům přišel v roce 1942 v podobě nařízení o preventivním potírání zločinnosti. Bylo zaměřeno na asociály, mezi něž spadali i cikáni a osoby po cikánsku žijící. Kárné pracovní tábory byly přeorganizovány na sběrné tábory, kam se umísťovali muži, kteří měli svým asociálním chováním ohrožovat okolí. Ženy a děti, které měly ve svých domovských obcích často na svědomí žebrotu a drobné krádeže, byly umísťovány do donucovacích pracoven.

Otevřený rasově zaměřený postup proti protektorátním Romům odstartovalo vydání rozkazu o potírání cikánského zlořádu v červenci 1942. Základem pro realizaci se měl stát soupis všech cikánů a cikánských míšenců, a to už bez ohledu na jejich asociálnost. V srpnu téhož roku do něj bylo zahrnuto celkem přibližně 6500 cikánů a jejich míšenců. Všichni evidovaní dostali jako jediný průkaz totožnosti cikánskou legitimaci. Následně vytvořily úřady dvě základní skupiny. Do první spadaly osoby se stálou a produktivní prací, které byly ponechány na svobodě. Do druhé, početně menší, spadali ti, co byli nebo měli být ve vazbě či se nemohli prokázat žádným zaměstnáním. Členové této skupiny byli neprodleně s celými rodinami odsunuti do tzv. cikánských táborů. Tzv. cikánské tábory nahradily od srpna 1942 sběrné tábory v Letech a Hodoníně. Oproti předchozím táborům do nich byli svázeni nejen

³ Většina Romů se usadila, začala pracovat a děti chodily do škol. Pro majoritní společnost byl tento obrat velmi překvapivý a tisk plnil tytulky typu „Cikáni se učí pracovat“, „Cikáni rok řádnými lidmi“, „Cikáňata učí své rodiče“ apod. Viz 4. sál stálé expozice MRK.

muži, ale také ženy, děti a staré osoby. Pobyt nebyl časově omezen a záhy se stal jen čekacím místem na další odsun – do koncentračních táborů.

Ačkoliv se nejednalo o koncentrační tábory v tom smyslu, v jakém jsou chápány vyhlazovací tábory na území Německa a Polska, podmínky, organizace a přístup k vězněným byly koncentračním táborům velmi podobné. Při příjezdu musel každý odevzdat osobní doklady a veškerý svůj majetek, se kterým přijel. Všichni byli vyholeni po celém těle a ostriháni. Ženy a děti si mohly ponechat oděv, muži nosili táborový. V Letech byli muži, ženy a děti okamžitě rozmístěni do různých ubikací. V Hodoníně žily nejprve rodiny pohromadě, později však byly také rozděleny. Jedním z oficiálně uváděných důvodů internace Romů byla převýchova k práci, kázní a pořádku. Všichni z vězněných proto museli pracovat – muži a silné ženy a děti na stavbě silnice, slabší jedinci v táborových dílnách (ševcovských a šicích, kuchyních, ošetrovnách apod.). Strava byla neúměrně k fyzické námaze vězňů nedostatečná, takže mnozí lidé (především děti) trpěli podvýživou a nemocemi, ale také nedostatkem pitné vody či teplého oděvu v zimním období. Kapacita obou táborů se brzy naplnila a byla několikrát překročena. To s sebou přinášelo nemožnost udržet základní hygienu, což vyústilo již na počátku roku 1943 v tyfovou epidemii. Oběti byly zpočátku pohřbívány na místních hřbitovech, později už pouze v provizorních hromadných hrobech. Romové umístění v tzv. cikánských táborech měli být jako první odvezeni do koncentračního tábora pro všechny Romy z Evropy v Osvětimi. Protože do transportů nesměly být zařazeny nemocné osoby, odjížděli přeživší vězňové jako poslední z celého protektorátu – z Letů u Písku v květnu 1943 a Hodonína u Kunštátu v srpnu téhož roku.

Ani Romy na svobodě nečekal lepší osud než jejich uvězněné soukmenovce. Koncem roku 1942 vstoupilo v platnost nařízení, podle něhož měli být všichni cikáni a cikánští míšenci ze všech okupovaných zemí odsunuti do společného koncentračního tábora Auschwitz II – Birkenau (Osvětim – Březinka). Ty romské rodiny, které nebyly zařazeny do tzv. cikánských táborů, žily pod neustálým dohledem úřadů, nikdo nesměl opustit svoje bydliště, děti nesměly chodit do škol. Přípravné práce na poslední etapu řešení cikánské otázky byly do poslední chvíle utajované, a mnohé usedle žijící rodiny do poslední chvíle nevěřily, že by se transporty týkaly také jich. V březnu 1943 vypuklo hromadné odsouvání z území protektorátu. Romové všech obcí se museli shromáždit na předem určeném místě, odkud byli převezeni do větších měst a odtud již rovnou do koncentračního tábora v Osvětimi. Domovské obce měly možnost se za místní Romy zaručit, tzv. je vyreklamovat, ale většina ji nevyužila. Z transportů byli zachráněni jen jedinci, kteří byli po celou dobu války sledováni a někteří z nich se museli podrobit sterilizaci nebo k ní byli vyzváni.

Po příjezdu do osvětimského tábora dostali všichni Romové pořadové číslo začínající písmenem Z (podle německého Zigeuner – cikán). Na rozdíl od Židů nebyli Romové posíláni okamžitě po příchodu do koncentračních táborů do plynových komor na hromadnou likvidaci, pokud se ovšem v nově příchozí skupině nevyskytly infekční choroby. Všichni příchozí prošli podobným očistným procesem jako v táborech v Letech a v Hodoníně. Hlavní – kmenový – tábor v Osvětimi I (Auschwitz I) patřil k nejhorším koncentračním táborům, přesto tam byla situace snesitelnější než v cikánském táboře v prostoru Osvětimi II (Auschwitz II – Birkenau). Baráky v Auschwitz II byly původně plánovány jako stáje. Ve velkých studených prostorách byly namačkány třípatrové pryčny, ve 40 metrů dlouhých místnostech se topilo pouze v jedné kamnech. Životní podmínky byly neutěšené, dodržovat hygienu bylo v zahmyzených prostorách nemožné. S romskými vězni se počítalo pouze k příležitostné práci, proto neměli šanci např. na zvýšené přiděly naprosto nedostačující stravy, kterou doprovázela neutuchající žízeň. Seběmenší kázeňský přestupek se trestal bitím či rovnou smrtí. Mnoho vězňů bylo trýzněno a zabito také v rámci pseudolékařských pokusů známého dr. Josefa Mengeleho. Katastrofická situace v táboře spojená s šířením infekčních nemocí a vysokou úmrtností vězňů donutila vedení tábora k rozhodnutí o likvidaci. Po odsunutí práceschopných vězňů do jiných koncentračních táborů bylo zbylých cca 3000 žen, dětí a starců usmrceno v plynových komorách. Romové pak přežívali např. v koncentračních táborech v Dachau, Buchenwaldu či Ravensbrücku, kde se také v průběhu roku 1945 jejich zubožené zbytky dočkaly osvobození.

Za 17 měsíců existence koncentračního tábora Osvětim II – Březinka v něm zahynulo na 20 000 Romů z celé Evropy. Celkově se počet romských obětí 2. světové války uvádí mezi 300 a 500 tisíci osob. Z počtu přibližně 6500 Romů na území protektorátu se jich do svých domovů vrátilo 583. Vyvraždění českých a moravských Romů hitlerovským Německem tak lze označit za jednu z nejdůsledněji provedených genocid v době 2. světové války.

Slovensko se vyhlášením samostatnosti dostalo plně pod hospodářský a politický vliv Německa, státní vláda spočívala v rukou profašistické Hlinkovy strany. Vedle Židů se stali i Romové terčem diskriminace a pronásledování, nikdy však nedošlo ke genocidě Romů v takovém rozsahu, jako na území protektorátu. Všechny legislativní kroky státu směřovaly k tzv. konečnému řešení, jehož výsledek měl být stejný jako v okupovaných zemích. V roce 1939 měla být provedena revize domovské příslušnosti všech cikánů. Byl vydán zákaz obchodování koňmi, cikánům měly být odebrány kočovnické listy a zrušeny listy živnostenské. Ve stejném roce nabyl platnost zákon o státním občanství, který občany Slovenského státu dělil do dvou kategorií – na státní občany a cizí živly. V případě Romů byli

za cizí živly považováni všichni, kteří kočovali, byli zaměstnáni pouze příležitostně a všichni, kteří mezi sebou hovořili romsky. V praxi tak byli Romové až na malé výjimky zahrnuti do skupiny cizích živlů bez nároku na státní občanství. Následně na to byli branci vyloučeni z prezenční vojenské služby a zařazováni do pracovních jednotek. Jedinci z řad Romů však bojovali na východní i západní frontě, odkud obvykle ke konci války zběhli k ruským či osvobozeneckým vojskům.

V roce 1941 vyšlo nařízení příkazující dosud kočujícím osobám rozprodat majetek užívaný k územnímu pohybu, tedy vozy a koně a trvale se usadit v domovských obcích, kde budou pod trvalým policejním dozorem. Vyhláška ministerstva vnitra pak upravovala pozici usazených Romů – jejich osady měly být odsunuty na odlehlejší místa mimo dosah obcí a veřejných cest. Obce izolaci romského obyvatelstva ještě zvyšovaly zákazy vstupu pod trestem bití či věznění. Po okupaci Slovenska německou armádou pak docházelo rovněž k pronásledování a likvidaci všech, kteří byli podezříváni z podpory partyzánského hnutí.

Od roku 1941 vznikaly na území celého Slovenska pracovní tábory pro cikány a asociály, se společnou hospodářskou správou v Hanušovicích nad Topľou. Většinu internovaných tvořili právě romští muži, kteří se podíleli na dokončování strategicky důležité železniční tratě Prešov-Strážske. V útvarech panovaly podmínky srovnatelné s tzv. cikánskými tábory na území protektorátu. Vězni vykonávali fyzicky velmi namáhavou práci, dostávali neúměrně malé přídělky potravy, byli vystaveni fyzickému trestání a kvůli dozorcům, bydleli ve zcela nevyhovujících podmínkách, táborové baráky byly zamořeny hmyzem.

Přípravy konečného řešení cikánské otázky avizovalo slovenské Ministerstvo vnitra již v průběhu roku 1943. Ke konci následujícího roku byl za účelem koncentrace veškerého „cikánského živlu“ přeměněn původní pracovní tábor v Dubnici nad Váhom na zajišťovací tábor pro cikány, kam už byly sváženy celé rodiny. Životní podmínky v něm se brzy rapidně zhoršily, propukla epidemie tyfu. V souvislosti s potlačením Slovenského národního povstání začaly německé jednotky společně s polovojenskými Hlinkovými gardami pořádat odvetné akce proti domácímu obyvatelstvu za pomoc povstalcům a partyzánům. Útokům se nevyhnuly ani romské osady. Členové jednotek je obvykle v noci přepadali, vypalovali, jejich obyvatele stříleli nebo odváželi k výslechům či internaci.

K definitivnímu provedení konečného řešení vzhledem k postupující frontě nikdy nedošlo. Přes zjevnou snahu o fyzickou likvidaci nebylo k celoplošnému vyhlazení slovenských Romů přistoupeno. Podobný pečlivý soupis Romů jako v protektorátu na Slovensku neproběhl. Podle starších statistických údajů lze předpokládat, že před 2. světovou válkou žilo na Slovensku přibližně 100 000 Romů. Za války jich zahynulo řádově několik set.

Následky války přesto přinesly Romům na Slovensku fatální problémy. Šestileté období přerušilo staletí budovanou symbiózu mezi místním zemědělským obyvatelstvem a usedlými Romy, k jejímuž obnovení již nikdy zcela nedošlo. Osady odsunuté daleko od obcí neměl nikdo zájem přemístit zpátky, a tak se jejich obyvatelé ocitli v mnohem horších životních podmínkách, než jaké měli před válkou – nuznější domy bez vody a přístupové cesty. Během války nesměly romské děti navštěvovat školu, a ani po válce nesledovaly úřady jejich docházku. Stalo se tak, že ještě dalších deset let po válce vyrůstala drtivá většina Romů zcela bez vzdělání.

1945 – 1989

Původní romská populace v českých zemích po skončení 2. světové války byla prakticky zdecimovaná. Z početných rodin přežili pouze jedinci, obvykle lidé produktivního věku nebo dospívající děti. Po několikaletém utrpení a strádání se vrátili do svých domovských obcí. Jejich přijetí bývalými sousedy však nebylo vždy přívětivé. Zastupitelé obcí v národních výborech sepisovali petice, v nichž se mísí odmítavý postoj k návratu cikánů, kteří budou žít nadále svým předchozím „nemravným“ způsobem života, s obavami, že navrátilci budou chtít náhradu za ztracený majetek. Během následujících dvou poválečných let se převážná část původních českých a moravských Romů usadila a sžila s místním obyvatelstvem natolik, že je jejich okolí přestalo vnímat jako nositele jiné kultury a etnicity.

Přes zvýšenou diskriminaci Romů na Slovensku jejich počet podle úředních záznamů oproti roku 1938 stoupl v prvních poválečných letech téměř na dvojnásobek – přibližně 70 000 Romů. Většina z nich žila v mnohem horších sociálních a zdravotních podmínkách než před válkou. Následkem války nebyla již nikdy obnovena hospodářská propojenost místního a romského obyvatelstva, čímž upadali Romové do stále větší chudoby. Jisté východisko pro ně představovala možnost odstěhovat se do průmyslových Čech za práci. Neexistující nebo nízké vzdělání je předurčilo do pozice nekvalifikovaných dělníků a pomocníků. Tuto možnost bezprostředně po válce ale dlouhodobě usedlé romské skupiny nijak hojně nevyužily. V pohraničních oblastech Čech a Moravy se pohybovali spíše kočovníci, jejichž způsob života vzbuzoval všeobecnou nevoli místního obyvatelstva. Ani pro státní podniky nepředstavovali stále se přesunující lidé lukrativní zaměstnance.

Situaci v pohraničí považovaly státní úřady za tak problematickou, že v roce 1946 vyhlásilo ministerstvo sociální péče směrnice obsahující mj. požadavek na očištění

pohraničního pásma od cikánů. Týkal se však spíše větších měst, menší zemědělské obce v pohraničí měly s Romy poměrně dobré zkušenosti. V rámci řešení zvýšeného územního pohybu romských skupin a např. také kriminality přicházely návrhy na zakázání kočování nebo umísťování dětí do dětských domovů a náhradní péče. Plán vzniku pracovních táborů a převýchovných středisek pro Romy nebyl nakonec především z finančních a legislativních důvodů uskutečněn. Úřady vytvářely čtvrtletní hlášení o pohybu Romů v jejich okolí, přesto neměl státní aparát prakticky žádný přehled o současné situaci Romů a jejich počtu. V roce 1947 zahájilo proto Ministerstvo vnitra vyhláškou č. 756 ze 17. 7. 1945 na 18. – 23. 8. téhož roku soupis všech potulných cikánů a ostatních tuláků práce se štítících. Osoby trvale usazené se stálým zaměstnáním neměly být do soupisu zařazeny. V českých zemích bylo na základě soupisu doloženo téměř 17 000 osob „cikánského původu“, na Slovensku pak něco přes 84 000. Podle pozdějších výzkumů je však pravděpodobné, že číslo mělo být vyšší a původní záměr soupisu se nepodařilo naplnit.

Po převzetí politické moci komunisty v roce 1948 přestala být romská problematika na krátký čas řešena s dosavadní razancí. Obecně lze konstatovat, že více na sebe upozorňovaly skupiny kočující, které nebyly schopné a ochotné se přizpůsobit trvalému pobytu a pracovnímu poměru na jednom místě. Obvykle na ně zaznívaly stížnosti, že *sabotují práci, rozleptávají pracovní morálku a kradou, využívají rafinovaných možností úniku z dosahu zákonů* apod. Tradičně usedlí Romové neměli se zařazením na trvalá pracovní místa takový problém. Přesto jejich sociální a ekonomická úroveň připadala představitelům státu podprůměrná a nežádoucí. Komunistický režim spatřoval v Romech především oběti nespravedlivého vykořisťování předchozími státními útvary, a proto se rozhodl řešit romskou problematiku na státní úrovni. Na konci roku 1949 vznikla meziresortní komise pro řešení cikánské otázky, která dostala za úkol řešit bytovou situaci romských rodin, přístup dětí i dospělých ke vzdělání a možnost zvyšování kvalifikace.

V roce 1950 byl konečně zrušen do této doby stále více či méně uplatňovaný zákon z roku 1927. Na společném jednání členů Komunistické strany Československa (KSČ), jediné vládnoucí politické strany, a dvaceti romských představitelů zazněl mimo jiné názor o etnické identitě: *Jsme kmen jako třeba moravští Slováci a Valaši, nechceme tvořiti nový národ.* V tomto okamžiku totiž státní aparát nejevil snahu potlačit svébytnost romské kultury. Domníval se totiž, že nejde o kulturu související s etnicitou, ale sociálním postavením. Předpokládal, že s vyrovnáním životní úrovně Romů a ostatního obyvatelstva se kulturní projevy Romů přizpůsobí nebo zaniknou. Z toho důvodu kladly úřady největší důraz na zařazení Romů do budovatelského pracovního procesu.

Většina Romů naopak v komunistickém režimu spatřovala první a jediný systém, který je k nim spravedlivý a přináší jim možnost zkvalitnit svůj dosavadní život. V roce 1953 zesílily snahy o uznání Romů za svébytnou národnostní menšinu, a to poměrně paradoxně především ze strany neromské.

V průběhu 50. let 20. století postupně ustával živelný neorganizovaný pohyb slovenských Romů směrem do Čech. Místo toho se stále častěji objevovali v romských osadách na Slovensku náboráři, kteří se jednáním s místními úřady i s jednotlivci osobně snažili získat nenáročné, výhodné nekvalifikované dělníky. V těchto letech se poprvé dostavily fatální následky neznalosti romského prostředí. Podniky v průmyslových oblastech (např. Kladno, Most, Ústí nad Labem, Ostrava, Brno) počítaly ve většině případů s jednotlivými dělníky zaměstnanými jen na přechodnou dobu. Místo toho se za muži v ubytovnách stěhovaly celé rodiny, a to nikoliv nukleární, ale i široké příbuzenstvo. Blížíci se kolaps v bytové situaci byl obvykle vyřešen přidělením bytu. Z počátku se jednalo spíše o malé prostory v suterénech starší zástavby, velmi skromně vybavené, mnohdy bez vody či sociálního zařízení společného pro více rodin. Později získávali pracovní imigranti byty na nově postavených sídlištích. Zde už se Romové přicházející z osad setkávali s vnitřním zařízením bytu, o němž do té doby nevěděli, že existuje, a bez rady okolí nevěděli, jak s ním zacházet. Pokud však byly v okolí nastěhovány romské rodiny, nenašel se nikdo, kdo by je poučil o správném používání.

Další úkol při převýchově „zaostalého obyvatelstva cikánského původu“ bylo zvýšit vzdělanostní úroveň. Dlouhodobým problémem romských dětí byla docházka do školy. Rodiče, sami vesměs ngramotní, nespatovali ve škole nutnost. Mnohdy ji naopak považovali za výmysl majoritní společnosti, která jim ji vnucuje. Vedle toho měly na děti katastrofický vliv i jejich školní neúspěchy spojené s neznalostí vyučovacího jazyka, prostředí naplněné neopodstatněnými předsudky a nepřátelstvím. Pedagogové mnohdy spatřovali jediné řešení v segregovaných školských zařízeních, kde by mohla být výuka probírána v návaznosti na možnosti, ale i potřeby romských dětí. Podobná zařízení vznikala na různých místech republiky. Mezi nejznámější a nejúspěšnější patřila tzv. cikánská škola v Květušíně na Šumavě.⁴ Ve všech podobných ústavech byly romské děti vychovávány v duchu tehdejší doby komunistických ideálů, byly členy pionýrské organizace apod.

⁴ O květušínské škole napsal několik knih její nejvýznamnější pedagog Miroslav Dědič, velitel vojenského prostoru, v němž se škola nacházela, Josef Pohl a další autoři. Vznikl o ní také celovečerní film. Viz Dědič, M.: Šumavská bukolika. Ústí nad Labem: Krajský pedagogický ústav, 1975; Dědič, M.: Škola bez kázně. České Budějovice: Jihočeské nakladatelství, 1985; Dědič, M.: Květušínská poema. Praha: Radix, s. r. o., 2006; Pohl, J.:

I když fungování a samotnou existenci cikánských škol považuje v dnešní době většina pedagogů i někteří Romové za násilné přerušování rodinných vztahů dětí způsobující následnou ztrátu kultury a etnické identity, nelze pominout fakt, že v podobných zařízeních vyrostlo poměrně vysoké procento romských dětí, které díky svému vzdělání převýšily v dospělosti většinu svých romských vrstevníků jak životní úroveň, tak dosaženým vzděláním a vykonávaným povoláním.

Vysoká negramotnost dospělých osob donutila státní orgány soustředit se také na vzdělávání dospělých. Vznikaly tak večerní kurzy i víceleté školy zaměřené na čtení, psaní a vyučování na úrovni základního školství. Skutečných úspěchů v těchto kurzech však dosáhli pouze jednotlivci. Mimo to byly pořádány na Slovensku pro romské ženy kurzy péče o děti, zdravotnické, vaření, pečení a šití. Jejich přínos však nebyl zdaleka takový, jak se očekávalo, především proto, že ženy nebyly s to získané znalosti ve svých nuzných životních podmínkách zúročit.

Stejně jako v předchozích letech se nejvíce hrotily vztahy majority a kočovných Romů. Jejich rapidně odlišný životní styl se neshodoval s morálkou socialistického pracovníka proklamovanou soudobým politickým režimem. Stále častější problémy se zákonem a jeho strážci donutila státní legislativu řešit tento problém radikálněji než dosud. V 2. polovině 50. let 20. století začala jednotlivá ministerstva hledat způsob, jak se vypořádat s dosavadní romskou problematikou. Vznikaly různé zprávy, porady, jako příklad pro vytváření jednotné koncepce sloužil postup spřáteleného Sovětského svazu. Všechny tyto kroky směřovaly k usnesení z dubna 1958 o práci mezi cikánským obyvatelstvem ČSR, kterým v podstatě odstartovala koncepce otevřené asimilace Romů řízená státem. Romové, stále nazývaní Cikány, nebyli považováni za národnostní menšinu, ale sociálně a kulturně zaostalé obyvatelstvo. Všechny kroky vedoucí k uchování nebo rozvoji svébytné romské kultury a jazyka byly chápány jako nepřipustné. Za jediný způsob, jak zajistit zvýšení životní a sociální úrovně cikánského obyvatelstva, bylo označeno úplné splnutí s majoritní společností, trvalé usazení a zařazení do pracovního procesu. Podle dosavadního způsobu života byli všichni Romové rozděleni do tří skupin:

- usedlí Cikáni, kteří byli zařazeni do společnosti bezproblémově, měli trvalé bydliště a stálé zaměstnání
- polousedlí Cikáni, kterých bylo podle komunistických úřadů nejvíce. Často měnili bydliště, zaměstnání a jejich životní a sociální úroveň byla na nízké úrovni

- kočovní Cikáni, mezi něž byli zahrnuti Romové bez stálého bydliště a zaměstnání. Způsob života této skupiny byl nejčastějším důvodem konfliktů mezi nimi a majoritním obyvatelstvem.

Plánovaná „převýchova“ a opatření se zaměřily na druhé dvě jmenované skupiny romského obyvatelstva. V září 1958 se musely všechny kočující osoby starší 15 let dostavit k soupisu. Na konci roku 1958 byl vydán zákon č. 74/1958 Sb. o trvalém usazení kočujících osob, který vstoupil v platnost 1. 1. 1959. Zákon vymezil, že *kočovní způsob života vede ten, kdo se ve skupinách nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se poctivé práci nebo se žíví nekalým způsobem, a to i tehdy, je-li v některé obci hlášen k trvalému pobytu*. Státní úřady (národní výbory) měly za povinnost usazovaným osobám poskytnout pomoc, najít zaměstnání a ubytování. Za neuposlechnutí zákazu kočování čekalo na provinilce uvěznění. I když nebylo vysloveně řečeno, že je zákon zaměřený na Romy, bylo jednoznačné, že postihne především je. Směrnice vydané jako návod pro vykonání zákona č. 74 Ministerstvem vnitra v únoru 1959 pak odstartovaly další soupis kočovních a polokočovných Romů v Československu a realizoval se samotný proces usazení. Protože polokočovný způsob života definovaný zákonem nebyl, do soupisu byli místy zaneseni i Romové trvale usedlí, kteří v době vykonávání soupisu zrovna cestovali. V praxi znamenalo zahrnutí do soupisu pro danou osobu značné omezení v cestování. Kočovní Romové, kteří do doby soupisu skutečně cestovali z místa na místo, museli zůstat tam, kde je zrovna soupis zastihl. Bez povolení místního národního výboru nesměli opustit danou obec. Koně byli rodinám odebráni, vozy a maringotky měly být zlikvidovány. Protože však nebyly obecní státní orgány schopny zabezpečit všem náhradní ubytování, řešily nastalou situaci tak, že maringotkám demontovaly kola. Rozhodně tím romským rodinám ani nepomohly, jak jim ukládal zákon, ani nepřispěly ke zvýšení jejich životní a sociální úrovně, což měl být hlavní důvod ke vzniku a provedení zákona o trvalém usazení kočujících osob. Po ukončení soupisu zahrnoval celkem 46 500 osob, z nichž přibližně 3 000 představovali tzv. světštlí (viz kapitola 3. 2. 1. Charakteristické rysy romské rodiny, s. 95). V českých zemích přesahoval počet kočujících a polokočovujících osob uvedených v soupisu 18 000.

Zákon z roku 1958 a následný soupis nezajistily trvalé usazení všech osob, poskytly však poměrně ucelený soupis Romů, z nichž považoval politický režim za nutné vytvořit nové občany. Dosavadní otevřenější přístup vůči vyčleňování se z jednoduté kulturní masy byl přerušen ukončením činnosti komisí pro práci s cikánským obyvatelstvem. Na počátku 60. let 20. století byly zrušeny školy a další edukační zařízení určená pouze pro Romy. Děti ve školách nesměly mluvit romsky, rodiče měli zakázané mluvit na děti jejich mateřským

jazykem. Jakýkoliv projev romské kultury byl nežádoucí a likvidován již v zárodku. Asimilační postupy vůči Romům se v průběhu 60. let 20. století vyostřily. Po staletí zavedené zvyky a normy chování byly během několika let vytrvale likvidovány, ovšem bez náhrady. Množství Romů ze snahy demonstrovat růst vlastní životní a sociální úrovně přejímalo bezmyšlenkovitě od okolí nejvíce evidentní kulturní, často však především negativní, projevy.

Také na Slovensku se potýkaly místní úřady se „zaostalostí Cikánů“. Problém spatřovaly především v koncentraci Romů do segregovaných osídlení, jejichž umístění se od 2. světové války prakticky neměnilo. Zatímco v českých zemích bylo možné regulovat projevy svébytné kultury, na Slovensku to právě kvůli značné segregaci Romů v podstatě nebylo proveditelné. Již na konci 50. let 20. století bylo jasné, že „převýchova“ musí jít ruku v ruce s organizovaným rozptylem Romů z míst jejich „nežádoucího soustředění“, tzn. osad vyskytujících se především na východě Slovenska. Situaci navíc komplikovala „reemigrace“ mnohých rodin, které v 50. letech 20. století odcházely za prací a lepším živobytím do Čech. C. Nečas spatřuje důvody zpětné migrace v několika faktorech. Někteří se příliš nesžili s okolím a možnost vrátit se do okolí svého rodiště, kde mezitím vznikly pracovní příležitosti, pro ně znamenala návrat k širší rodině. Necitlivé soustředování Romů z odlišných subetnických skupin na jedno místo mohlo mezi nimi vést až k otevřeným konfliktům, které vyústily až do odchodu jedné ze skupin. Návrat reemigrantů ještě přispěl k rozrůstání se již tak izolovaných koncentrací.

V rámci zasedání Ústředního výboru KSČ v roce 1965 dostala vláda za úkol připravit harmonogram likvidace nežádoucích soustředění Romů, která se sice přednostně vztahovala na slovenské romské osady, ale měla mít dopad také na nově vznikající čtvrtě a ulice se zvýšenou koncentrací romských obyvatel. V souvislosti s tímto úkolem bylo přehodnoceno rozdělení Romů do tří kategorií z roku 1958 a vytvořeny nové tři kategorie:

- osoby žijící mimo cikánská soustředění, které nemají tendence střídat zaměstnání a bydliště, jejich děti pravidelně navštěvují školy a podle úřadů měly jen malý krůček ke splnutí s majoritní společností;
- osoby žijící ve velkých soustředěních, které jeví snahu se z tohoto prostředí vymanit, lze u nich pozorovat častější změny zaměstnání, jejich asimilaci brání prostředí, v němž žijí, je možné je považovat za optimální pro plánovaný rozptyl;
- osoby nepřizpůsobivé, žijící v soustředěních, z nichž nemají nejmenší snahu se vyprostit, vykazují nechuť k práci, vysokou kriminalitu, nemocnost, neschopnost postarat se o výchovu dětí.

První dvě kategorie byly považovány za poměrně komunikativní a v rámci plánovaného „rozptylu“ se v jejich případě počítalo s nutností použít pouze přesvědčovací metody. Na třetí skupinu měly být používány především donucovací prostředky typu stálého dohledu úředníků, nápravných a výchovných zařízení apod.

Do roku 1970 mělo být zlikvidováno 611 osad z celkového počtu cca 1 300, díky čemu by následně získalo nové bydliště přes 8 000 rodin. Obyvatelé tří slovenských krajů, kterých se řízený rozptyl týkal, mělo najít nové domovy na území dnešní České republiky. Myšlenka „řízeného rozptylu“ se však velmi záhy setkala s mnoha překážkami, kvůli nimž prakticky zkolabovala. Přesuny obyvatel Slovenska nebyly nařízené direktivně, jednalo se spíše o žádost či doporučení. Z toho důvodu se proti nim začali bouřit obyvatelé jednotlivých českých měst a obcí, do nichž se měli Romové přestěhovat. Ani samotné romské rodiny nebyly nadšené ze stěhování do míst, kde nikoho neznaly a neměly jakékoliv příbuzné. Kromě toho mohli slovenští Romové ve svém novém bydlišti narazit na značný odpor „starousedlých“ Romů žijících na vyšším stupni integrace a sociální úrovně, což bylo zjevné především na jižní Moravě. Vypukl samovolný a poměrně chaotický přesun romských rodin v rámci celého Československa. Z místa, kde už neměli možnost dále bydlet, se přesunuli do místa, kde je okolí odmítlo přijmout. Následně se často přesunuli buď zpět do místa, odkud přišli, nebo do zcela jiného, kde měli nějaké příbuzné. Za své původní obydlí měl každý majitel dostat výkupné. Vzhledem k častým zamítavým postojům cílových českých míst se však někdy stalo, že rodina se neměla kam odstěhovat a ve vykoupeném domku bydlela i nadále. Finanční prostředky na výkup domků určených k demolici nebyl nijak závratný, a tak se stalo, že ke konci „řízeného rozptylu“ dostávali lidé jako výkupné poměrně nízkou částku. Celá plánovaná akce dopadla krachem, organizovaný přesun se nepodařilo naplnit ani z poloviny plánovaného počtu. Živelnost, kterou se ke konci 60. let 20. století celá akce vyznačovala, podpořená neschopností většiny úřadů celou situaci zvládnout, přinesla Romům další vykořenění z tradičního života bez možnosti zvýšit svoji životní úroveň.

Odlišně prožívali přelom 60. a 70. let 20. století Romové zahrnutí do první kategorie, na něž se nevztahovaly praktiky „řízeného rozptylu“ nežádoucích soustředění. Jednalo se především o potomky těch, kteří přežili válku, a příslušníky rodin, které se v Čechách usadily z vlastní vůle v prvních letech po 2. světové válce. Míra jejich integrace do většinové společnosti byla skutečně vyšší oproti Romům ze slovenských osad. Bylo mezi nimi poměrně vysoké procento osob s vysokoškolským nebo středoškolským vzděláním, žili ve shodě s majoritou, ale přitom nebyli násilně vytrženi z tradice pospolitosti romské rodiny.

Dosavadní neúspěch asimilačních postupů donutil vládu k přehodnocení přístupu k Romům. V souvislosti s postupným uvolňováním politických poměrů v zemi se v roce 1968 ze strany romských zástupců začaly objevovat náznaky nespokojenosti se soudobou politikou státu vůči Romům. Romové poprvé dostali možnost rozhodovat sami o sobě v součinnosti s vládou a rozhodli se ji využít. V následujícím roce vznikla v rámci tzv. Národní fronty první politická organizace Romů v Československu, Svaz Cikánů-Romů. Na Slovensku pracoval svaz pod názvem Zväz Cigánov-Romov. Členy svazu nebyli jen Romové, ale také osoby z řad majority dlouhodobě s Romy a pro Romy pracující. Svaz ustanovil pět pracovních komisí, které se měly v rámci svého vymezení starat o zvýšení sociální a životní úrovně Romů: teoretickou, právní, hospodářskou, sociálně-zdravotní a školskou. Záhy se působení svazu rozšířilo téměř do každého okresního města. Jeho činnost byla na jednu stranu velmi široká a v mnoha případech také úspěšná. Došlo k pozvednutí a větší propagaci romské kultury pořádáním různých kulturních akcí. Na druhou stranu se projevovala nezkušenost pracovníků v politické a ekonomické sféře. Trvalé existenci svazu nepřála ani postupující normalizace na počátku 70. let 20. století. Když se pak v řadách členů svazu začaly objevovat názory, že by měli být Romové uznáni za národnostní menšinu, pochopila vládnoucí KSČ, že pro ně začíná být existence svazu nepřijatelná. Pod záminkou finančních a hospodářských nesrovnalostí donutila představitel svazu ukončit jeho činnost. Na dlouhou dobu se jednalo o poslední možnost Romů rozhodovat o vlastní existenci.

Přes jasné sdělení, že Romové budou nadále spíše pasivní příjemci než aktivní strůjci vlastního osudu, přineslo Romům období politicky bouřlivých 60. let 20. století přece jen pozitivní vizi do budoucna. V roce 1970 formulovala vláda nový postup vůči romskému obyvatelstvu, označený jako koncepce společenské a kulturní integrace romského obyvatelstva. Hlavní důraz byl kladen na výchovu a vzdělání dětí a mládeže, zvýšení zdravotní péče, zapojení Romů do politiky především na úrovni zaměstnavatelů, řešení nepříznivé bytové situace atd. Pod rouškou těchto pozitivně laděných postupů však i nadále docházelo k devastaci romské sebeúcty, kultury a rodinných vztahů. Na tuto situaci reagovala také tehdejší ilegální politická opozice ve svém dokumentu Charta 77. Její členové upozorňovali na zvyšující se projevy rasismu, špatnou vzdělanostní, životní a sociální úroveň, skutečnost, že Romové nejsou chápáni jako národnostní menšina apod.

Od počátku 80. let 20. století řešila vláda romskou problematiku více méně vydáváním množství usnesení, řešení, návrhů či plánů, které zůstávaly pro nedostatek financí a zájmu spíše na papíře. Možná právě proto se vedle těchto neuskutečněných plánů zvyšoval zájem o romskou kulturu a svébytnost nejen ze strany široké veřejnosti, ale i vědecké obce. Na

stoupající napětí v politické sféře reagovali v roce 1987 Romové přípravami pro vznik Svazu Romů v ČSSR, a i když jejich snahy byly představiteli KSČ zamítnuty, emancipační procesy směřující k uznání Romů jako národnostní menšiny sílily a směřovaly k uskutečnění svého cíle. Na počátku roku 1989 se ve zprávě o řešení romské problematiky poprvé objevil termín Rom, plně akceptovaný státní mocí.

První roky v demokratické společnosti

Listopadový politický převrat znamenal pro množství obyvatel Československa bez ohledu na jejich etnickou příslušnost vytoužený konec vlády KSČ a nastolení demokratické společnosti. Také Romové se s velkým nadšením zúčastnili politického dění. Již v prvních dnech vznikla Romská občanská iniciativa jako součást první „nekomunistické“ strany Občanského fóra. V následujícím roce vykryštovala v samostatnou politickou stranu jednoznačně orientovanou na problematiku spojenou s Romy. V prvních svobodných volbách v roce 1990 kandidovalo úspěšně do parlamentu i několik romských poslanců. Prvotní všeobecné opojení z politické svobody a jednoty brzy opadlo a na půdě Československa vzniklo množství větších i menších organizací a subjektů zaměřených na Romy. Romové byli uznáni jako národnostní menšina, při sčítání lidu v roce 1991 však možnosti přihlásit se k romské národnosti využilo pouze o něco víc než 33 000 jedinců.

Následující roky přinesly Romům mnoho převratných změn, které bohužel ve většině případů přispěly k jejich propadu na pomyslném sociálním žebříčku. Principy volného podnikání a konec dotovaných státních podniků a továren znamenaly pro Romy, v drtivé většině zaměstnané jako nekvalifikované pomocné pracovní síly s minimálním vzděláním, hromadné propouštění a propad mezi dlouhodobě nezaměstnané. V návaznosti na to se setkali tváří v tvář se situacemi, které nikdy nezažili a nebyli na ně připravení. Po celou dobu vlády KSČ si zvykli na automatický přísun financí, bydlení a zaměstnání. V rodícím se tržním hospodářství a zvyšujícím se důrazu na individualitu nebyli s to se o sebe postarat a propadali se stále hlouběji do zadluženosti a chudoby. Opět docházelo k samovolné migraci v závislosti na možnosti výdělků a do míst, kde bylo možné se semknout s širším příbuzenstvem a vypomáhat si vzájemně při katastrofální životní situaci. Mezi Romy se tak vracely tradiční principy soužití, často však již v neúplné a deformované podobě. Nikdo jim nezakazoval mluvit romsky či dávat najevo svoji kulturu. Tím se ovšem dostávali do větší izolace, která s sebou přinesla negativa – další devastace morálky, v níž se prázdná místa brzy začala zaplňovat patologickými jevy provázející obecně chudobu a finanční úpadek.

Posledním zásahem do narušeného rodinného systému Romů se stalo rozdělení Československa na dvě samostatné republiky. Z mnoha Romů se na základě zákona o nabývání a pozbývání státního občanství České republiky stali cizinci ve vlastní zemi, bez práva na trvalý pobyt, zaměstnání, využívání sociálního systému atd.

V našem státě se však našli i takoví Romové, kteří plně využili možnosti nabízené demokratickým státem, podnikají, studují, jsou úspěšní umělci i sportovci. Právě oni jsou základem pro novou rodící se romskou elitu.